

КНИГА ВТОРА

Глава 1. За века

Съществуващият преди вековете Сам е сътворил века. Божественият Давид казва за Него: отвика и довека Ти си Бог (Пс. 89:3). И божественият апостол: чрез Когото сътвори и вековете (Евр. 1:2).

Трябва обаче да знаем, че думата век е многозначна; тя означава много неща [63]. Защото и животът на всеки човек се нарича век, и периодът от хиляда години [64]. Век се нарича и целият настоящ живот, век се нарича и бъдещият, безкраен след възкресението живот (вж. Мат. 12:32; Лука 20:35, 36). Думата век се употребява и не за обозначаване на време или на някакъв период от време, измерван с движението и хода на слънцето, тоест състоящ се от дни и нощи, а за обозначаване на онова, което трае наравно с вечното, сякаш някакво движение на времето, което се извършва успоредно и едновременно с вечността. Защото каквото е времето за временното, това е и векът за вечността.

И така, говори се за седем века на този свят, тоест от сътворяването на небето и земята до общия край и възкресението на хората [65]. Защото има частен край - смъртта на всеки човек; но има и общ и свършен край, когато ще настъпи общото възкресение на хората. А осмият век е бъдещият.

Преди създаването на света, когато още не е съществувало слънцето, отделящо деня от нощта, не е съществувал измерван век, а е имало сякаш някакво временно движение и разстояние, което се проточвало успоредно и едновременно с вечността. В този смисъл векът е един; в същия смисъл и Бог се нарича вечен и даже предвечен, понеже Той сътворил и самия век; защото Бог, като единствен безначален, Сам е Творец на всичко - както на вековете, така и на всичко съществуващо. А като говоря за Бога, тук имам предвид, разбира се, Отца и Единородния му Син - нашия Господ Иисус Христос, и Всесветия Му Дух - Единствения наш Бог.

Говори се и за веки веков, поради това, че и седемте века на настоящия свят съдържат в себе си много векове, тоест много човешки животи, и за един век, който, както бе казано по-горе, обхваща всички векове. Век века се нарича настоящият и бъдещият век. А вечният живот и вечните мъки обозначават безкрайността на бъдещия век. Защото времето след възкресението няма да се измерва с дни и нощи, или по-добре да кажем, тогава ще има един невечерен ден, тъй като Слънцето на правдата ще свети ясно за праведните, а за грешниците ще настъпи дълбока безкрайна нощ. Как тогава ще се отмери хилядолетното време на Оригеновото възстановяване [66]? И така Бог, Който е сътворил всичко без изключение и съществува преди вековете, е единственият Творец на всички векове.

[63] Гностиците наричали с думата αἰώνες различни сили, произлезли от Бога, "еони", и в този контекст разглеждали отнасящите се за Бога изрази: преди вековете и во веки веков. Против тях са писали св. Иринеи и бл. Теодорит. Αἰών = век, време, отредено за живот, живот... Така може да бъде преведена думата от гръцки и в този смисъл Бог може да бъде наречен πρὸ αἰώνων, προαἰώνιος в смисъл на вечност (De mundo). Αἰών е собствено име на Бога, Който е ἀεὶ ὢν ὅπερ ἕαρ μήτε ἦν, μήτε ἔσται, ἀλλ' ἐστὶ μόνον, τοῦτο ἐστὶν ἕξον τὸ εἶναι (I Scythor., с. 5 De div. nom.). Оттук безкрайният живот не е в буквален смисъл αἰών, а произведение - αἰώνος, тъй като Сам Бог - αἰών - самата вечност, καὶ αἰώνας ποιῶν, е съблаговолит духовните предмети да са вечни.

[64] Arist. Lib. I, De coelo, text 100.

[65] Повечето свети отци приемат, че светът ще просъществува 6000 години, както бил сътворен за шест дни. И в пети стих на осемдесет и девети псалом четем: Пред Твоите очи хиляда години са като вчерашния ден. Подобно предание за продължителността на съществуването на света срещаме и при иудеите в Талмуда. Св. Василий Велики (De struct. hom. 2) и св. Григорий Богослов (orat. 44) казват, че седмият ден от сътворението е образ на края на този век. През XII век Герман Константинополски, позовавайки се на авторитета на светите Иполит, Кирил и Иоан Златоуст, се опитва да докаже, че антихристът ще се появи след 6500 година (Изложение на литургията).

[66] Самият Ориген разклаща учението за възстановяването на нещата и на Вселената, прието от Целз и платониците, с аргумента, че ако отново се възроди същият ред на вековете и нещата, изобщо не ще остане място за свободата и човешките дела ще се озоват във властта на безусловната необходимост, Сократ пак ще философства, Моисей пак ще поведе израилтяните към Палестина. Ориген излага тези и подобни на тях мисли в "Против Целз", книга четвърта. Но възгледът му бил погрешен. Той мислел, че светът ще бъде очистен от греховете, че демоните и нечестивите хора ще си възвърнат Божието благоволение, и че някои ангели в резултат на греховете си ще трябва да се превърнат в демони, а други ще трябва да бъдат пратени на заточение да живеят в човешки тела; бъдещите събития обаче няма да повторят предишните. Още преди времето на Ориген св. Иустин Философ осъдил тази погрешна мисъл (Apol. 1), като написал, че грешниците ще се мъчат не само хиляда години, както казал Платон (виж "Тимей"), а вечно. Св. Василий Велики, "Шестоднев", беседа трета) се отнесъл с неодобрение към учението на Ориген за възстановяването, но брат му, св. Григорий Нисски бил склонен да го защити (Orat catechetica, cap. 26; hom. De anima et resurr.) против което говорели след това св. Максим Изповедник и Герман Константинополски.

Глава 2. За творението

Тъй като благият и преблаг Бог не се задоволил със съзерцаване на Себе Си, но поради преголямата Си благодат благоволил да произлезе нещо, ползващо се от благодеянията Му и участващо в благодтта Му, то Той дава битие и създава всичко - както видимото, така и невидимото, а също и човека, състоящ се от видимо и невидимо. Той твори с мисълта Си и тази мисъл, привеждана в изпълнение от Словото и извършвана от Духа, става дело [67].

[67] Св. Григорий Богослов. Слово 38, 45. Св. Дионисий Ареопагит за Църковната иерархия, 4 // PG 3, col. 177.

Глава 3. За ангелите

Сам Той е Създателят и Творецът на ангелите, Който ги доведе до битие от нищото и ги създаде по Свой образ, безтелесни по природа [68], подобни на някакъв вятър и на невеществен огън, както казва божественият Давид: Ти правиш Ангелите Си ветрове и служителите Си огнен пламък (Пс. 103:4 - според превода на 70-те), описвайки тяхната лекота и пламенност, огненост и проникателност, и бързината, с която желаят Бога и Му служат, и стремежа им към горното, и свободата от всякаква веществена представа [69].

И така, ангелът е същност, надарена с ум, постоянно движеща се, свободна, безтелесна, служеща на Бога, получила по благодат безсмъртие за естеството си; само Творецът познава вида и характера на тази същност. А безтелесна и невеществена тя се нарича в сравнение с нас. Защото в сравнение с единствено несравнимия Бог всичко се оказва и грубо, и веществено, защото единствено Божеството е невеществено и безтелесно в строгия смисъл на думата.

И така, ангелът е разумна природа, надарена с ум и свободна воля, изменяема по желание, тоест доброволно изменчива. Защото всичко, което е сътворено, е и изменчиво; само онова, което не е сътворено, е неизменяемо, и всичко разумно е надарено със свободна воля. И така, ангелската природа, като разумна и надарена с ум, има свобода, а като сътворена, е изменяема, имайки власт и да пребивава и да преуспява в доброто, и да се отклонява към зло.

Той е неспособен на покаяние, понеже е безтелесен. А човекът получи покаянието заради немощта на тялото [70].

Той е безсмъртен не по природа, а по благодат [71], защото всичко, което е имало начало по природа, има и край. Само Бог съществува вечно, или по-точно, Той превъзхожда вечността, защото Творецът на времената не зависи от времето, Той е над времето.

Ангелите са втори светлини, умни, заимстващи светлината си от първата и безначална Светлина, нямащи нужда от език и слух, а предаващи мислите и решенията си един на друг без изречено слово [72].

Всички ангели са сътворени чрез Словото и са достигнали до съвършенство със съдействието на

Светия Дух чрез осветление, като според достойнството и чина си участват в светлината и благодатта [73].

Подлежат на описание; защото, когато са на небето, ги няма на земята, и щом Бог ги прати на земята, те не остават на небето; не ги спират нито стени, нито врати, нито заключване, нито печати. Защото са неограничени. Наричам ги неограничени поради това, че явявайки се по Божия воля на достойни хора, те се явяват не такива, каквито са, а се преобразяват в съответствие с това, как гледащите могат да ги видят. Защото по природа и в собствен смисъл неограничено е само несътвореното, понеже всяко създание се ограничава от създалия го Бог.

Осветението им е отвън - от Духа, а не от собственото им естество; пророкуват със съдействието на Божията благодат; не се нуждаят от брак, понеже не са смъртни.

Тъй като са умове, те се намират на постижими само с ум места, бидейки описуеми не по телесен начин - защото по природа не приемат вид, както телата, не са триизмерни, а присъстват духовно и действат там, където им е заповядано, и не могат да бъдат едновременно и тук, и там, и да действат.

Не знаем дали са еднакви или се различават помежду си по същност. Само сътворилият ги Бог, Който знае всичко, знае и това. Те се различават помежду си по светлина и положение; като или заемат положение в съответствие със светлината, или в съответствие с положението си участват в светлината, и се просвещават един друг в зависимост от превъзходството на чина или на естеството. Но е ясно, че висшите ангели предават и светлина, и знание на нисшите [74].

Те са силни и готови да изпълняват божествената воля и благодарение на присъщата за природата им бързина мигновено се озовават навсякъде, където божественият знак им заповяда; и охраняват земни области, и управляват народи и страни, както им е заповядано от Твореца, и се разпореждат с нашите работи, и ни помагат. И по Божия воля, и по Божия заповед те ни превъзхождат и винаги са около Бога [75].

Те са трудносклоними към зло, макар и да не са несклоними, но сега са дори и несклоними - не по природа, а по благодат и поради привързаността си единствено към доброто [76].

Те съзерцават Бога, доколкото това е възможно за тях, и имат това за храна.

Макар да ни превъзхождат като безтелесни и свободни от всякаква телесна страст, все пак те не са безстрастни, тъй като единствено Божеството е безстрастно.

Преобразяват се във всеки образ, който Господ Бог им заповяда, и се явяват в този образ на хората и им разкриват божествените тайни.

Живеят на небесата и заниманието им е едно - да песнословят Бога и да служат на божествената Му воля.

Както казва светейшият, пресвещеният и великият в богословието Дионисий Ареопагит, цялото богословие, тоест божественото Писание говори за девет небесни същности. Божественият свещеноучител ги разделя на три тройни класа. Първият, както казва той, винаги е около Бога и както му е предадено, се намира в най-близко и непосредствено единение с Бога - това е класът на шестокрилите серафими, многооките херувими и светейшите престоли. Втори е класът на господствата, силите и властите, а третият и последен - на началата, архангелите и ангелите. Някои, разбира се, смятат, че ангелите са получили битие преди другите твари; например, според Григорий Богослов, "Бог най-напред измисля ангелските и небесните сили и тази мисъл стана дело" [77]. Други пък казват, че те са произлезли след сътворяването на първото небе. Но всички са съгласни, че ангелите са сътворени преди създаването на човека. Аз пък се съгласявам с Богослова; защото е било необходимо Бог да сътвори най-напред умната същност, след това - чувствената, и чак след това - от едната и другата - същността на човека [78].

А онези, които наричат ангелите творци на която и да е същност, са уста на баща им - дявола. Защото, като творения, ангелите не са създатели. А Творец, Промислител и Съдържател на всичко е Бог, Който единствен е несъздаден, възпяван и прославян в Отца и Сина, и Светия Дух.

[68] Мнозина от древните (след иудеина Иосиф) приписват на ангелите тела, и са считали за възможно за тях да влизат в "сношения" с "дъщерите човешки" преди потопа, за което някои от тях уж били превърнати в демони. Св. Иоан Златоуст и бл. Теодорит (в гл. 6 на Тълкувание на книга "Битие") опровергават това погрешно мнение. Опирайки се на авторитета на светите Василий Велики, Атанасий Велики и Методий Патарски, Иоан Солунски твърди, че ангелите имат тела и дори могат да бъдат изобразявани. Относно св. Атанасий той се заблуждава, считайки го за автор на "Quaest. Ad Antiochum". Неправилно се позовава и на св. Василий, който в цитирания от Иоан

текст казва, че същността на ангелите е "може би", въздушен вятър или невестествен огън. Св. Иоан Дамаскин учи, че ангелите са чисти умове, намират се на постижими само с ум места, не могат да бъдат описани по телесен начин и т. н. Той следва св. Григорий Богослов, който нарича ангелите и чисти умове, и (Слово 38, 42) νοερά πνεύματα (умни духове), и πῦρ αἴθρον καὶ ἀσώματος (невеществен и безтелесен огън). Впрочем, за да не изглежда, че той напълно игнорира мнението на другите, светият отец казва, че ангелът е нещо безтелесно или почти такава (ἢ ὅτι ἐγγύτατα). Св. Дионисий Ареопагит (по свидетелството на Иоан Скитополски) нарича ангелите "богообразни", като нематериални и несложни.

[69] Св. Григорий Богослов. Слово 38, 45.

[70] Немезий. За природата на човека, 1 // PG 11, 521.

[71] Ангелите са безсмъртни не по природа, а по благодат, защото това, което има начало, трябва да има и край, а ако е безсмъртно, това зависи от неговата природа. Така твърдят св. Иринеи Лионски (lib. III, с. 65.), св. Епифаний Кипърски (haer. 76), св. Кирил Александрийски (Thes., assert. 20) и мнозина други, а така също и св. Иоан Дамаскин, говорейки за природата на ангела, разумната душа и небесата. В "Диалог против манихейството" той дава за пример тяло, което се движи не от само себе си, а се задвижва от външно кръгово движение. Това тяло накрая престава да се движи, ако не последва нов тласък отвън. Така и ангелите, щом достигнат до определения им предел на живота, по заповед на Твореца отново започват житейския си път.

[72] Тъй като са λογικοί - словесни (разумни), на ангелите им е присъщо и слово, но то не прилича на нашето: словото им е обусловено от външни - материални условия, докато ангелите, бидейки невестествени, прости, безтелесни, проникват един в друг, наблюдават взаимно мислите си и с мълчанието си се изразяват по-ясно и красноречиво от нас, които се ползваме от словесно общуване.

[73] Св. Григорий Богослов. Слово 28.

[74] Св. Григорий Богослов. Слово 28 // PG 36, 72; св. Кирил Александрийски. Съкровище, 31; св. Дионисий Ареопагит. За небесната иерархия, 3 // PG 3, 165-168.

[75] Св. Григорий Богослов. Слово 28; св. Дионисий Ареопагит. За небесната иерархия, 9.

[76] Св. Григорий Богослов. Слово 38; св. Василий Велики. За Светия Дух, 16 // PG 32, 136-137.

[77] Св. Григорий Богослов. Слово 2.

[78] Кога са сътворени ангелите? Св. Епифаний Кипърски (lib. II Panariorum) казва, че - в първия ден, когато са създадени небето, земята и светлината. При това той се позовава на Иов. 38:7: При общото ликуване на утринните звезди (в схолията Reg. Cod. 3431: светлина - φῶς, когато всички Божии синове (според превода на 70-те: ангели) възкличаваха от радост; и освен това казва, че ако те не биха били създадени преди небето и земята, както твърдели някои, то не би се свидетелствало, че в начало Бог сътвори небето и земята (Бит. 1:1). Така разсъждава св. Епифаний в haer. 65; с него се съгласява и бл. Теодорит (quaest. 3 in Gen.). А св. Василий Велики ("Шестоднев, беседа първа) и св. Иоан Златоуст (Беседа втора върху книга "Битие") застъпват друго становище, което признава и св. Иоан Дамаскин, опирайки се на авторитета на св. Григорий Богослов. Генадий Константинополски (caten. mss. in Genesim) казва, че онези, които твърдят, че духовното и разумното е произлязло преди чувственото, понеже превъзхожда всичко, са последвали басните на Платон.

Глава 4. За дявола и демоните

Сред тези ангелски сили ангелът, който стоял начело на надземния чин [79] и комуто Бог поверил охраната на земята, не бил създаден зъл по природа, но бил добър и създаден за добро, и не получил в себе си от Създателя и следа от зло. Но не понесъл светлината и честта, които Творецът му дарил, а самоволно се обърнал от онова, което съответства на природата, към онова, което е противоестественно, и се възгордял против своя Творец - Бога, като пожелал да се опълчи против Него, и пръв отпаднал от доброто и паднал в зло. Защото злото не е нищо друго, освен липса на добро, както и тъмнината е липса на светлина, защото е духовна светлина; по същия начин и злото е духовна тъмнина. И така, бидейки създаден от Твореца като светлина и бидейки добър, (понеже видя Бог всичко, що създаде, и ето, беше твърде добро (Бит. 1:31), той по своя воля станал тъмнина. Безкрайно множество намиращи се под негова власт ангели били увлечени от него, последвали го и отпаднали заедно с него. По този начин те, имайки еднаква природа с

ангелите, станали зли, като самоволно се отклонили от добро към зло [80].

Затова те нямат нито власт, нито сила против когото и да било, ако не получат позволение от Бога за целите на домостроителството, както се случило с Иов (вж. Иов. 1:12) и както е написано в Евангелието за (гадаринските) свине (вж. Марк. 5:13). Ако Бог им разреши, те имат сила и се изменят и преобразяват в какъвто образ искат, според въображението си.

Така че нито Божиите ангели, нито демоните знаят бъдещето, но въпреки това предсказват: ангелите - когато Бог им открива и им заповядва да предсказват; поради което това, което казват, се сбъдва. И демоните предсказват - понякога, защото виждат какво се случва на далечно разстояние, а понякога - защото се досещат. Затова те често лъжат и не бива да им се вярва, дори ако те много пъти казват истината по начина, за който споменахме. Освен това те познават и Писанието.

И така, всички пороци и нечисти страсти са измислени от тях. И макар да им е позволено да изкушават човека, те не могат да принудят никого, тъй като от нас зависи дали ще устоим, или няма да устоим в тяхното нападение. Затова за дявола, за неговите демони и последователи е приготвен неугасим огън и вечно наказание (вж. Мат. 25:41).

Трябва да се знае, че падението за ангелите е същото, каквото е смъртта за хората. Защото след падението за тях няма покаяние, както и за хората то е невъзможно след смъртта [81].

[79] Св. Иоан Дамаскин се позовава на св. Григорий Нисийски, който в своя Катехизис твърди, че дяволът и неговите съучастници били от числото на ангелите, на които била поверена грижата за долната част на кръга на Вселената. Това било предположение на някои древни мислители, например Атинагор и Методий. С тях се съгласява и св. Иоан Златоуст (Беседа четвърта върху Послание на св. ап. Павел до Ефесяни), като добавя, че дяволът и след падането не бил лишен от началството над онова, което е под небето. Защото апостол Павел го нарича княз на въздушната власт. Така мисли и бл. Теодорит в тълкуванието на това място от посланието на светия апостол. Св. Кирил Иерусалимски счита, че дяволът е бил архангел. Св. Атанасий Велики (Послание до Серапион), последван от св. Кирил Александрийски (lib. I Glaphyr.), твърди, че дяволът е низвергнат от най-високата степен на херувимите. Той се позовава на пророчеството на Иезекиил (гл. 28), където по общото мнение на почти всички отци, с казаното за Тирския цар се разказва за падането на дявола. В стихотворенията си св. Григорий Богослов нарича дявола πρῶτον ἔωσφόρον.

[80] Св. Дионисий Ареопагит. За Божиите имена, 4.

[81] Немезий. За природата на човека, 1.

Глава 5. За видимото творение

Сам нашият Бог, прославян в Троица и Единица, сътвори небето и земята... и всичко, що е в тях (Пс. 145:6), като доведе всичко без изключение до Битие от несъществуване, като създаде някои неща, като небето, земята, въздуха, огъня, водата, от нищото, а други, като животните, растенията, семената - от тези вече създадени от Него елементи. Защото това по заповед на Твореца произлезе от земята, водата, въздуха и огъня.

Глава 6. За небето

Небето е това, което обхваща както видимите, така и невидимите творения. Защото в него се съдържат и от него биват ограничавани и постиганите само с ум ангелски сили, и всичко, което може да бъде доловено със сетива. А неопикуемо е само Божеството, Коего всичко изпълва и всичко обхваща, и всичко ограничава, тъй като То превъзхожда всичко и е сътворило всичко. Тъй като Писанието говори за небе, небе на небето (вж. Пс. 113:24, 23 - според превода на 70-те), и небеса на небесата (Пс. 148:4), и блаженият Павел казва, че бил грабнат до трето небе (2Кор 12:2), то ние твърдим, че при общото начало на света, както ни е предадено, е сътворено онова небе, което езическите мъдреци, като си присвоили учението на Моисей, наричат беззвездно кълбо [82]. Бог нарекъл небе и твърдата (Бит. 1:8), на която заповядал да бъде посред водата, като й

отредил да разделя водата, що беше под твърдта, от водата над твърдта. Божественият Василий, научен от божественото Писание, казва, че естеството на небето е тънко като дим. Други пък твърдят, че то има вид на вода, тъй като било поставено посред водата. Други казват, че то е съставено от четири елемента. Някои казват, че то е пето тяло, различно от останалите четири [83].

Някои считали, че всичко е заобиколено от небето, и то, бидейки сферично, отвсякъде е най-високата част (на света); а центърът на заеманото от него пространство е най-ниската част (на света). И леките и подвижни тела, според това мнение, са получили от Твореца място най-отгоре, а тежките и стремящи се надолу тела - най-отдолу, тоест в центъра. Най-лекият и най-силно стремящият се нагоре елемент е огънят, за който поради това твърдят, че е разположен непосредствено след небето. Наричат този огън етер; а под етера разполагат въздуха. Земята и водата пък, като най-тежки и най-силно стремящи се надолу елементи, висят точно в центъра, така че земята и водата се намират отдолу, една срещу друга, но водата е по-лека от земята, поради което тя е по-лесноподвижна от нея. А отгоре отвсякъде като покривало ги обгръща въздухът, въздухът от всички страни е обгърнат от етер, а извън и около всичко това е разположено небето. От друга страна, се казва, че небето се движи в кръг и притяга всичко, което се намира вътре и по този начин последното остава твърдо и неразрушимо.

Освен това казват, че има седем небесни пояса, разположени един над друг, че то представлява фино вещество, подобно на дим, и че във всеки пояс се намира по една от планетите. Защото са твърдели, че има седем планети: Слънце, Луна, Юпитер [84], Меркурий [85], Марс [86], Венера [87] и Сатурн [88]. При това под Венера разбират ту Зорница, ту Вечерница. Наричат ги планети, защото се движат в посока, обратна на движението на небето; защото, докато небето и другите звезди се движат от изток на запад, само планетите се движат от запад на изток. Можем да разберем това по луната, която всяка вечер отстъпва малко (на изток [89]).

И така, тези, които твърдят, че небето е сферично, считат, че то е еднакво отдалечено от земята, както отгоре, така и отстрани, а също и отдолу: Казвам: "отстрани" и "отдолу" от гледна точка на нашите сетива, тъй като отгоре, както се вижда от изложеното досега, небето навсякъде заема най-горното място, а земята - най-долното. Твърдят също, че небето обкръжава земята подобно на кълбо и с изключително бързото си движение носи в кръг заедно (със себе си) и слънцето, и луната, и звездите; и когато слънцето се намира над земята, тук е ден, а когато то е под земята, тук е нощ. А когато слънцето се спуска под земята, тук е нощ, а там е ден.

Други пък си представят, че небето е полукълбо, основавайки се на думите на боговдъхновения Давид: Простираш, небесата като шатра (Пс. 103:2), тоест като палатка, а също така на думите на блажени Исаия: и ги е разпънал (небесата) като шатра (Ис. 40:22). А също и поради това, че слънцето, луната и звездите, като залязат, обикалят земята от запад на север и по този начин отново се връщат на изток. Впрочем, независимо от това дали това ставало по този или по друг начин, всичко без изключение е произлязло и е укрепнало по божествена заповед и има за своя непоклатима основа божествената воля и решение; защото Той (каза - и се създадох), заповяда - и се сътвори; постави ги за вечни векове; даде наредби, които няма да се нарушат (Пс. 148:5, 6). Небе на небето несъмнено е първото небе, намиращо се над твърдта. По този начин се получават две небета, тъй като Бог нарекъл и твърдта небе (Бит. 1:6). Божественото Писание обикновено нарича небе и въздуха, тъй като него виждаме, щом погледнем нагоре, защото Писанието казва: Благословете Господа, всички птици небесни (Дан. 3:80), имайки предвид птиците във въздуха. Защото въздухът, а не небето, служи за път на птиците. Така се получават трите небеса, за които говорил божественият апостол (2Кор 12:2). Ако пък някой би пожелал да приеме седемте пояса за седем небеса, не би съгрешил ни най-малко против истината. И в еврейския език думата небе обикновено се употребява в множествено число - небеса. Затова Свещеното Писание, имайки предвид небето на небето, казва: небеса на небесата (Пс. 148:4), което означава, "небе на небето", тоест небе над твърдта. И в думите: води, които сте по-високо от небесата небесата означават или въздуха и твърдта, или седемте пояса на твърда, или само твърдта, която на еврейски език обикновено се нарича в множествено число небеса.

Според естествения ред в природата всичко, а следователно - и небесата, подлежи на разрушение; но те се крепят и пазят от Божията благодат. Единствено Божеството по природа е и безначално, и безкрайно; затова и е казано: те ще загинат, а Ти ще пребъдеш (Пс. 101:27).

Впрочем, небесата няма да изчезнат напълно, тъй като те ще овехтеят и ще се свият като дреха и ще се изменят (Пс. 101:27), и ще има ново небе и нова земя (Откр. 21:1).

Небето е много по-голямо от земята, но не бива да любопитстваме каква е същността му, защото не можем да я узнаем.

И нека никой да не мисли, че небесата или светилата са одушевени, защото те нямат душа и сетива [90]. Затова, когато божественото Писание казва: Да се веселят небесата и да тържествува земята (Пс. 95:11), то призовава към веселие ангелите на небето и хората на земята. Писанието използва метафори и говори за неодушевеното като за одушевено, например: Морето видя и побягна; Иордан назад се върна; и по нататък: Какво ти е, море, че бягаш, и (тебе), Иордане, че се назад върна! (Пс. 113:3, 5). То се обръща с въпрос и към планините и хълмовете и ги пита защо скачат (виж. Пс. 113:4, 6), както и ние обикновено казваме: "Градът се събра, като имаме предвид не сградите, а жителите на града. И небесата проповядват славата на Бога (Пс. 18:2) не защото издават глас, възприеман с телесен слух, а поради това, че с присъщото им величие ни показват могъществото на Твореца. Като съзерцаваме красотата им, прославяме Твореца като прекрасен Художник [91].

[82] Св. Иоан Дамаскин казва, че има само три небеса: въздух, твърд и беззвездна сфера. Отците са внимавали да не би с увеличаване на броя на небесата да направят услуга на гностиците, някои от които твърдели, че има седем небеса, създадени от седем сили, други - за още по-голям брой, други пък - за 365 небеса. Затова св. Иоан Златоуст (в Беседа четвърта върху книга "Битие") признава само едно небе; блаж. Теодорит - две, едното от които било създадено в началото (Бит. 1:1) заедно със земята, а другото - след разделянето на водите, наречено твърд (виж Бит. 1:6-8). Св. Василий Велики ("Шестоднев", беседа трета) говори за три небеса, позовавайки се на това, че св. апостол Павел бил грабнат до трето небе.

[83] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа първа // PG 29, 21, 25, 28. Перипатетиците считат небето за пето тяло, произлязло от разрушение и нямащо нищо общо с четирите елемента. "Аристотел - пише Немезий (с. 5) - въвежда пето тяло - небесно и въртящо се, тъй като не желае небето да бъде сътворено от четири елемента. И нарича това пето тяло въртящо се, защото то се върти около земята, докато Платон казва, че небето се състои от огън и земя". Аристотел, по думите на Немезий, въвел пето тяло с оглед на това, че елементите са създадени способни да се движат нагоре, надолу, назад и напред, а небето и звездите се движат с кръгово движение. Отците не споделят Аристотеловото мнение, според което този пети елемент е тяло на Бога.

[84] Гръцко име - Зевс.

[85] Гръцко име - Хермес.

[86] Гръцко име - Арес или Арей.

[87] Гръцко име - Афродита.

[88] Гръцко име - Кронос. В превода използваме латинските имена на планетите, защото са получили широка употреба и всички са свикнали с тях.

[89] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа трета // PG 57.

[90] Една от заблудите на езичниците била, че считали небето и звездите за одушевени и ги смятали за богове (виж Платон, "Тимей"). Същото схващане за одушевеност на небесата защитават и манихеите и Ориген.

[91] Св. Василий Велики. Шестоднев, Беседа първа и трета.

Глава 7. За Светлината, огъня и светилата - слънцето, луната и звездите

Огънят е един от четирите елемента; той е лек, стреми се нагоре повече от другите елементи, притежава едновременно и сила да гори, и сила да осветява. Огънят бил създаден от Твореца в първия ден, защото божественото Писание казва: Рече Бог: да бъде светлина. И биде светлина (Бит. 1:3). Огънят, според някои, не е нищо друго, освен светлина; други пък твърдят, че световният огън, наречен от тях етер - се намира над въздуха. И така, в начало, тоест в първия ден, Бог създал светлината - премяна и украса на цялото видимо творение. Защото, махни светлината - и всичко ще потъне в непрогледен мрак и няма да може да покаже собственото си великолепие. Светлината Бог нарече ден, а тъмнината - нощ (Бит. 1:5). Тъмнината пък не е някаква същност, а е случайност, тъй като тя е лишаване от светлина; защото въздухът не съдържа в

същността си светлина. И така, Бог нарекъл тъмнината самата липса на светлина във въздуха; и тъмнината не е същност на въздуха, а е липса на светлина, което е по-скоро случайност, отколкото същност. И не нощта била назована първа, а денят, така че денят е първи, а нощта - втора. Така, нощта следва след деня; и от началото на един ден до началото на следващия ден е едно денонощие; защото в Писанието е казано: биде вечер, биде утро - ден един (Бит. 1:5) [92].

През първите три дни денят и нощта настъпвали, разбира се, в резултат на това, че светлината по Божия заповед ту се разпространявала, ту се свивала. А на четвъртия ден Бог създал по-голямото светило, тоест слънцето, да управлява деня (Бит. 1:16, 17), тъй като благодарение на него настъпва ден; защото ден е тогава, когато слънцето е над земята и продължителността на деня се определя от хода на слънцето над земята от изгрев до залез. Същия ден Бог създал и по-малкото светило, тоест луната, и звездите, за да управляват нощта и да я осветяват (виж. Бит. 1:16, 17). А нощ е тогава, когато слънцето се намира под земята, и продължителността на нощта се определя от хода на слънцето под земята от залез до изгрев. По този начин луната и звездите имат за задача да осветяват нощта. Но и през деня не всички звезди се намират под земята; защото и денем на небето над земята има звезди, но слънцето ги скрива заедно с луната с по-яркия си блясък и не ни позволява да ги виждаме [93].

В тези светила Творецът вложил първосъздадената светлина. Той направил това не защото нямал друга светлина, а за да не остане първосъздадената светлина неизползвана; защото светилото не е самата светлина, а е вместилище на светлина [94].

Седем от тези светила са планети; и за тях се твърди, че се движат в посока, обратна на движението на небето, поради което и са наречени планети, тоест блуждаещи, тъй като небето, казват, че се движи от изток на запад, а планетите - от запад на изток. Но тъй като небето се движи по-бързо, то носи със себе си в кръг и седемте планети. Имената на седемте планети са: Луна, Меркурий, Венера, Слънце, Марс, Юпитер, Сатурн. Освен това се твърди, че във всеки небесен пояс се намира по една от седемте планети.

В първия, най-горния, се намира Сатурн, във втория - Юпитер, в третия - Марс, в четвъртия - Слънцето, в петия - Венера, в шестия - Меркурий, а в седмия и най-долния - Луната.

Планетите извършват непрекъснато движение, което Бог им е определил и както ги е поставил, както казва божественият Давид: месечината и звездите, които си поставил (Пс. 8:4); защото с думите си поставил той подчертал устойчивостта и неизменността на дадения им от Бога ред и движение. Наистина, Той ги поставил да бъдат знакове и за времена, и за дни, и за години (Бит. 1:14), тъй като чрез слънцето настъпват четирите годишни сезона. Първият сезон е пролетта, понеже през пролетта Бог сътворил всичко без изключение; това се посочва и от обстоятелството, че и до днес цъфтежът на растенията настъпва през пролетта, когато е и пролетното равноденствие, което прави и деня, и нощта да траят по дванадесет часа. Пролетта настъпва, когато слънцето изгрява точно от изток, и се отличава със свеж въздух, увеличава кръвта, бидейки топла и влажна. Тя е преход от зимата към лятото, тъй като е по-топла и по-суха от зимата, но е по-прохладна и по-влажна от лятото. Този сезон трае от 21 март до 24 юни. След това, когато изгревът на слънцето се измести по на север, следва лятото, заемащо междинно положение между пролетта и есента, съчетавайки в себе си и пролетната топлина, и есенната сухота. Защото лятото е топло и сухо и увеличава жълтата жлъчка. Тогава е най-дългият ден, петнадесет часа, и най-кратката нощ - девет часа. Лятото продължава от 24 юни до 25 септември. След това, когато изгревът на слънцето отново се връща точно на изток, лятото се сменя с есента, която в известен смисъл заема междинно положение между студа и жегата и между сухотата и влажността, посредничейки между лятото и зимата, съчетавайки в себе си лятната сухота и зимния студ; защото есента е студен и сух сезон и обикновено увеличава черната жлъчка. Есента настъпва, когато отново дойде равноденствие и денят и нощта продължават по дванадесет часа. Тя продължава от 25 септември до 25 декември. А щом слънцето се спусне до най-краткия и нисък изгрев, тоест до южния изгрев, настъпва зимата, която е студена и влажна и представлява преход от есента към пролетта, съчетавайки в себе си есенния студ с пролетната влажност. През зимата е най-краткият ден, траещ девет часа, и най-дългата нощ, продължаваща петнадесет часа. Зимата продължава от 25 декември до 21 март. По този начин Творецът мъдро е уредил така, че, като преминаваме от голям студ или горещина или висока влажност или сухото към противоположната крайност, да не се разболяваме от тежки болести; защото разумът знае, че внезапните промени са опасни [95].

Така слънцето поражда годишните сезони, а чрез тях - годината, а също и дните и нощите: дните -

изгрявайки и оставяйки над земята, нощите - скривайки се под земята и отстъпвайки място на светлината на другите светила - на луната и звездите.

Говори се, че на небето съществуват дванадесет съзвездия или зодиакални знаци, които се движат в посока, обратна на движението на слънцето, луната и другите пет планети и че седемте планети преминават през тези дванадесет съзвездия. Слънцето остава по един месец във всеки зодиакален знак и така за дванадесет месеца, преминава през дванадесетте съзвездия. А имената на дванадесетте съзвездия и на месеците им са следните:

Овен - слънцето влиза в този знак на 21 март.

Телец - на 23 април.

Близнаци - на 24 май.

Рак - на 24 юни.

Лъв - на 25 юли.

Дева - на 25 август.

Везни - на 25 септември.

Скорпион - на 25 октомври.

Стрелец - на 25 ноември.

Козирог - на 25 декември.

Водолей - на 25 януари.

Риби - на 24 февруари.

А луната преминава всеки месец през дванадесетте съзвездия, тъй като е разположена по-ниско и преминава през тях по-бързо. Защото, както, ако впишем окръжност в друга окръжност, вписаната окръжност ще се окаже по-малка, така и пътят на луната, намираща се по-ниско от слънцето, е по-къс и се изминава за по-кратко време.

Елините казват, че изгревът, залезът и сблизаването на звездите, слънцето и луната управляват всичките ни дела; с това се занимава астрологията [96]. Ние пък, обратно, твърдим, че макар от тях да се получават предвестници дали ще вали или няма да вали, дали времето ще бъде студено, или горещо, влажно или сухо, а също и дали ще има ветрове и други подобни (метеорологични събития), те по никакъв начин не са предзнаменования на нашите действия. В действителност ние, създадени от Твореца свободни, сме господари на делата си. А ако вършим всичко в резултат на движението на звездите, значи вършим всичко по необходимост. А това, което става по необходимост, не е нито добродетел, нито порок. Ако пък не притежаваме нито добродетел, нито порок, значи не заслужаваме нито награди, нито наказания, а също и Бог ще се окаже несправедлив, като дава на едни хора блага, а на други - скърби. Дори нещо повече: щом всичко в света се управлява и влече от необходимостта, значи няма да има нито Божие управление в света, нито Божий промисъл за създанията. Освен това, няма да ни е нужен и разум, тъй като, щом като нямаме власт над нито едно от действията си, значи няма и нужда да обмисляме действията си, и затова всяко разумно същество е същевременно и свободно същество [97].

Затова твърдим, че звездите не са причина за нищо от случващото се в света - нито за възникването на възникващото, нито за гибелта на загиващото, а по-скоро служат за предвестници на дъждове и на атмосферни промени. Може би някой ще каже, че звездите са ако не причини, то предзнаменования на войните; защото качеството на въздуха, повлиявано по един или друг начин от слънцето, луната и звездите, създават различни връзки, състояния и отношения (между хората). Но тези състояния са в наша власт, тъй като се подчиняват на разума и биват управлявани и променяни от него [98].

Често се появяват и комети, които служат като знамения, известяващи например за смъртта на царе. Кометите не принадлежат към звездите, които били сътворени в самото начало, а по Божия заповед в определен момент се образуват и после отново се разпадат; защото и звездата, явила се на влъхвите по време на човеколюбивото и спасително за нас раждане на Господ в плът, не принадлежала към звездите, които били сътворени в началото. Това се вижда от факта, че тя се движела ту от изток на запад, ту от север на юг, ту се скривала, ту се появявала. Всичко това не съответства на законите и природата на звездите [99].

Трябва да се знае, че луната заимства светлината си от слънцето. Това става не защото Бог не е бил в състояние да даде собствена светлина, а за да вложи Той в творението тези хармония и ред, които са налице, когато един командва, а друг се подчинява, а също и за да се научим да

общуваме един с друг, да споделяме с другите и да се подчиняваме - да се подчиняваме преди всичко на Създателя, Бога Творец и Владика, а след това и на началниците, които са поставени от Него. При това не бива да разследваме: "Защо еди-кой си е началник, а аз не съм", а нека приемаме с благодарност и благодушно всичко излизащо от Бога.

Понякога стават слънчеви и лунни затъмнения, които категорично разобличават безумието на онези, които се покланят на творението повече, отколкото на Твореца (Рим. 1:25), и доказват, че слънцето и луната са изменчиви и променливи. А всичко изменчиво не е Бог, тъй като всичко което се изменя, е тленно по природа.

Слънчево затъмнение настъпва тогава, когато луната, ставайки сякаш междинна стена, прави сянка и не позволява на светлината да идва при нас. Затова колкото време луната закрива слънцето, толкова време ще продължи затъмнението. Не бива да се чудим на това, че луната, бидейки по-малка от слънцето, го закрива; защото някои твърдят, че слънцето е многократно по-голямо от земята, а светите отци го считат за равно на земята, и при все това често го закрива малко облаче или даже незначителен хълм или стена.

А лунно затъмнение настъпва вследствие на земната сянка, когато луната стане на петнадесет дни и когато слънцето и луната се озоват на противоположните краища на правата линия, преминаваща през най-високия център на небесния свой, слънцето е, разбира се, под земята, а луната - над земята. В този случай земята прави сянка и слънчевата светлина не достига до луната и не я осветява, от което тя се затъмнява.

Трябва да се знае, че луната е създадена от Твореца пълна, тоест петнадесетдневна, защото от самото начало е трябвало да бъде съвършена. А слънцето, както казахме, е създадено на четвъртия ден. Следователно луната е изпреварила слънцето с единадесет дни. Защото от четвъртия до петнадесетия ден са единадесет дни. Затова и по отношение на времето дванадесет лунни месеца са с единадесет дни по-малко от дванадесет слънчеви месеца. Всъщност дванадесетте слънчеви месеци се състоят от триста шестдесет и пет дни и четвърт; затова, когато тези четвъртини се съберат, на всеки четири години се получава още един ден, който се нарича високосен. И тази година се състои от триста шестдесет и шест дни. Лунните години пък се състоят от триста петдесет и четири дни, тъй като щом се роди, тоест, щом се възобнови, луната расте, докато не достигне възраст от четиринадесет дни и три четвърти, след което почва да се смалнява, докато стане на двадесет и девет дни и половина, когато става напълно тъмна. А после, съединявайки се със слънцето, тя се възражда и се обновява, припомняйки ни за нашето възкресение. И така, ежегодно тя дава единадесет дни на слънцето. Затова при евреите на всеки три години има допълнителен месец и тази година се състои от тринадесет месеца в резултат от присъединяването на тези единадесет дни (събрани три пъти).

Ясно е, че и слънцето, и луната, и звездите, са сложни и по природата си подлежат на разрушение. Но не познаваме природата им. Наистина, някои казват, че огънят, ако не се намира в някое вещество, е невидим, затова, щом го угасят, изчезва; но други твърдят, че огънят, бидейки угасен, се превръща във въздух [100].

Зодиакалният кръг се движи по коса линия и се дели на дванадесет части, наречени зодиакални знаци. Всеки знак се състои от тридесет градуса, от които три са главни - по един във всеки десет градуса. А градусът се състои от шестдесет минути. По този начин небето се състои от триста и шестдесет градуса, от които 180 градуса са в полукълбото, намиращо се над земята, и 180 градуса - в полукълбото, намиращо се под земята.

Жилища на планетите

Овен и Скорпион е жилище на Марс, Телец и Везни - на Венера; Близнаци и Дева - на Меркурий; Рак - на Луната; Лъв - на Слънцето; Стрелец и Риби - на Юпитер; Козирог и Водолей - на Сатурн.

Височини

Овен - на Слънцето; Телец - на Луната; Рак на Юпитер; Дева - на Марс; Везни - на Сатурн; Козирог - на Меркурий; Риби - на Луната.

Фази на Луната

За Луната се казва, че тя се намира в съединение [101] всеки път, щом се намира в градуса, в който се намира слънцето; ражда се, когато е на петнадесет градуса от слънцето; изгрев има всеки път, щом стане сърповидна, което се случва, разбира се, два пъти, когато тя е на шестдесет градуса от слънцето; два пъти е наполовина пълна, всеки път, щом е на деветдесет градуса от слънцето; два пъти е изпъкнала от двете страни, когато е на сто и двадесет градуса от слънцето; два пъти е пълна луна и имаща пълна светлина всеки път, щом е на сто и петдесет градуса от слънцето; Луната е съвсем пълна, когато е на сто и осемдесет градуса от слънцето. Казахме: "два пъти": единият път - когато расте, а другият - когато се смалява. Луната преминава през всеки зодиакален знак за два дни и половина.

[92] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа втора.

[93] Пак там.

[94] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа шеста.

[95] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа шеста.

[96] Немезий (с. 35 et 36) изкусно опровергава езичниците, подчиняващи човешките дела на неотменимата съдба; в дадения случай св. Иоан Дамаскин го следва. Удивително е, че астрологията е намерила подслон и в християнския свят и християните понякога се опитвали да узнаят бъдещето по наблюдение на звездите, уж предопределящи съдбата на хората и предсказващи бъдещето. Ориген (Philocalia, с. 22; ср. t. 1 от коментарите му на книга "Битие") доказва, че звездите не могат да бъдат причина за събития и за други неща, зависещи от свободната човешка воля; но се съгласява, че всичко, което се върши при нас, е под знака на звездите, тъй като в "Завета на дванадесетте патриарси" той прочел за думите на Иаков към Иосиф, смисълът на които е, че на "плочите" на небето може да бъде прочетено всичко, което ще ни се случи. Защото той твърди, че небето прилича на свитък, на който Бог е написал какво трябва да свършат хората. Той отново се опитва да потвърди това, като се позовава на Писанието, което казва, че небето трябва да се свие $\omega\varsigma\ \beta\iota\beta\lambda\acute{\iota}\o\nu$. Прокопий Газки опровергава това недостойно за християнин мнение като неоснователно. Впрочем Ориген казва, че човек не може да разбере този вид знамения, ако не го напътстват небесните жители - ангелите. Още по-добре и по-силно доказват несъстоятелността на мнението за влиянието на звездите върху съдбата на човека св. Василий Велики ("Шестоднев", Беседа седма) и бл. Августин ("За Божия град", кн. V) с примера за близнаците, заченати едновременно и родени почти непосредствено един след друг, но при все това имащи различни качества и различни житейски пътища. Невъзможно е една и съща звезда в едно и също положение на небето да обуславя толкова противоположни обстоятелства. А иначе св. Василий Велики се съгласява, че различните сезони, различните атмосферни промени възникват и се бележат от слънцето и звездите.

[97] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа шеста. Немезий. За природата на човека, 36-37.

[98] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа шеста.

[99] Св. Василий Велики. Слово на Рождество Христово.

[100] Немезий. За природата на човека, 5.

[101] Тоест в новолуние.

Глава 8. За въздуха и ветровете

Въздухът е много лек елемент, влажен и топъл, по-тежък от огъня и по-лек от земята и водата, причина за дишането и речта, безцветен, тоест, по природа нямащ цвят, светъл, прозрачен, тъй като може да приема светлина. Служи на три от сетивата ни, защото чрез него виждаме, чуваме и долавяме мирис. Може да приема и топлина, и студ, и сухота, и влажност. В него се извършват всички пространствени движения: нагоре, надолу, навътре, навън, надясно, наляво, а също и движение в кръг.

Сам по себе си въздухът няма светлина, осветява се от слънцето, луната, звездите и огъня. По този повод Писанието е казало: Тъмнина се разстилаше над бездната (Бит. 1:2), желаейки да покаже, че въздухът има светлина не от себе си, а съществува някаква друга същност, откъдето идва светлината.

Вятърът е движение на въздуха. С други думи: вятърът е течение на въздуха, променящо названията си в зависимост от промяната на местата, откъдето духа.

Освен това мястото на вятъра е във въздуха. Защото за място на всяко тяло служи това, което го обгръща. А какво, ако не въздух, обгръща телата? Местата, откъдето възниква движение на въздуха и от които и ветровете получават названията си, са различни. Ветровете са общо дванадесет. Говори се, че въздухът е угаснал огън или изпарения от нагрятата вода. Затова е горещ по природа. А става студен в резултат на допира му до водата и земята, така че долните му части са студени, а горните - топли.

Ветровете духат (от следните посоки): от летния изгрев на слънцето - североизточният вятър, а също и вятърът, духащ между него и борея [102]. От равноденствения изгрев на слънцето - източният вятър. От зимния изгрев на слънцето - югоизточният вятър. От зимния залез на слънцето - югозападният вятър; от равноденствения залез на слънцето - северозападният (аргестис, олимпиас или япикс [103]. Следват - южният и северният вятър, духащи един против друг. Има и среден вятър между северния и североизточния: борей [104]. А средният вятър между югоизточния и южния се нарича феникс или евронот [105]. Средният вятър между южния и югозападния се нарича ливонотос или левконотос [106]. А средният между северния и северозападния вятър е тракийският [107], или керкиос [108], наречен по името на жителите на съседната на тази страна.

А народите, населяващи територията на света, са следните: под източния вятър живеят бактрийците, под югоизточния - индийците; под вятъра, който е среден между югозападния и южния, живеят харамантите, намиращи се на Сирт [109], под югозападния - етиопците и западните маври; под западния се намират Херкулесовите колони и краищата на Либия и Европа; под северозападния е Иберия, днешна Испания, а под вятъра, който е среден между северния и северозападния, живеят келтите и съседните им племена; под северния вятър - скитите, намиращи се над Тракия; под борея се намират Понт, Меотийско езеро и Сараматит; под североизточния вятър - Каспийско море и Саки [110].

[102] Ο μέσης = meses "североизточен вятър между boreas и caecias".

[103] Има три различни названия на северозападния вятър: 1) ἀρῦότης - западен; 2) ὀλιμπτίας - западен; 3) ἰάπιξ - "вятър, духащ в Южна Италия, за гърците - северозападен вятър".

[104] Между северния (ἀπάρκτίας) и североизточния (καικίας). Между борея и североизточния духа καικίας (също североизточен). Борейт, следователно, духа между северния и meses и представлява по-голямата част от северния, част от североизточния вятър.

[105] Εὔρος - югоизточен вятър. Νότος - южен вятър. Εὐρόνοτος - среден между тях, обикновено наричан югоизточен. Φοῖνιξ може да се разбира като феникс - египетско-арабска митична птица, чийто ареал посочва изходната точка на вятъра, който духа към гърците.

[106] Λιβόνωτος = libonotus = austroafricanus - среден между югозападния (λίψ) и южния (νότος) или λευκόνωτος = leuconotus - лек, сух южен вятър, от λευκός и νότος.

[107] Θρασκίας = северен, северозападен, особено ако се има предвид географското положение на Тракия спрямо Гърция.

[108] Κέρκιος = cercius = circius = североизточен при римляните, следователно при гърците - северозападен.

[109] Хараманти - населявали Либия. Сирт - залив на северния бряг на Африка с пясъчливи, ниски брегове, опасен за корабите.

[110] Целият абзац липсва в почти всички кодекси.

Глава 9. За водите

Водата е друг от четирите елемента, прекрасно Божие творение. Тя е влажен, студен, тежък, стремящ се надолу и лесноразливащ се елемент. И Божественото Писание я споменава, като казва: Тъмнина се разстилаше над бездната, и Дух Божий се носеше над водата (Бит. 1:2). Всъщност бездната не е нищо друго, освен множество води, чийто предел е недостъпен за хората. В началото водата, разбира се, се намирала по повърхността на цялата земя. И Бог най-напред сътворил твърдта, служеща за преграда между водата, що беше под твърдта, и водата над твърдта (Бит. 1:7). Защото тя по Божия заповед била укрепена в средата на бездната от води. Затова Бог рекъл: Да има твърд (Бит. 1:6), и така и станало. Но защо Бог поставил водата над твърдта? Поради високата възпламеняемост на слънцето и защото непосредствено под твърдта

бил разположен ефирът, а слънцето, луната и звездите се намират на твърдта. И ако отгоре не бе поставена вода, то твърдта би изгоряла в резултат на горещината.

След това Бог заповядал на водите да се съберат на едно място (Бит. 1:9). обстоятелството, че Писанието говори за едно място не посочва, че те са се събрали на едно място; защото след това - виж! - казва: събраните води (Бог нарече) морета (Бит. 1:10); но тези думи посочват, че в този момент водите били обособени от земята. И така, водите се събрали на местата си, и се яви суша (Бит. 1:9). Оттук са произлезли двете морета край Египет, защото той се намира между две морета [111]. Оформили се различни морета, имащи планини, острови, носове, пристанища, заливи и имащи около себе си както песъчливи, така и скалисти и дълбоки брегове (αιγιαλόους τε, καί ακτάς). Защото αιγιαλός (на гръцки) означава песъчлив морски бряг, а ακτή - скалист и дълбок морски бряг, при който дълбочината започва още в началото. По подобен начин се образувало и морето, намиращо се на изток, което се нарича Индийско, а също и северното - Каспийско. Така са образувани и езерата.

Съществува и океан, който като някаква река опасва цялата земя и за който, струва ми се, божественото Писание е казало, че е реката, която изтичала от Едем (вж. Бит. 2:10) и имала годна за пиене сладка вода. Той доставя на моретата вода, която, като се застоява дълго и бидейки неподвижна, става солена, тъй като както слънцето, така и смерчовете постоянно увличат нагоре към себе си най-леката ѝ част, в резултат на което се образуват облаци и валият дъждове, при което водата, прецеждайки се става сладка.

Той също се разклонява на четири реки (Бит. 2:10). Името на едната е Фисон (Бит. 2:11); това е индийската река Ганг. Името на втората река е Геон (Бит. 2:13); това е река Нил, течаща от Етиопия към Египет. Името на третата река е Тигър, а на четвъртата - Ефрат (Бит. 2:14). Има и други реки, твърде многобройни и доста големи, някои от които се вливат в морето, а други изчезват в земята. Затова цялата земя е осеяна с дупки и подземни канали, като някакви жили, през които тя получава вода от морето и от нея бликат водни извори. Затова изворната вода е различна и качеството ѝ зависи от особеностите на земята. Защото морската вода се просмуква и прецежда през земята и по този начин става сладка. А ако мястото, откъдето извира изворът, се случи горчиво или солено, то и водата, която извира оттам, е със същите качества като тези на земята. И често бидейки притискана и пробивайки си път със сила, водата се разгрива; и в резултат на това нагоре се издигат естествено топли води [112].

И така, по Божия заповед в земята се образували кухни и по този начин водите се събрали на местата си; вследствие на това се появили и планините. След това Бог заповядал на първоначалната вода да произведе живи души (Бит. 1:20), тъй като възнамерявал чрез водата и носилия се в началото над водата Свети Дух да обнови човека. Така казва божественият Василий [113]. И земята произвела живи същества: и малки, и големи, китове, дракони, риби, плуващи във водата, и крилати птици. Следователно чрез птиците се съединяват и водата, и земята, и въздухът, тъй като те са произлезли от водите [114], а живеят на земята и летят във въздуха. От друга страна, водата е прекрасен и много полезен елемент, очистиращ от нечистотата - не само от телесна, но и от душевна, стига някой освен това да получи и благодатта на Духа [115].

За моретата. След Егейско море започва Хелеспонт, който достига до Ебис и Сест; след това следва Пропонтида, достигаща до Халкидон и Византион, където се намира тесен пролив, от който започва Понт. След това е Меотийско езеро. А от другата страна, от началото на Европа и Либия е Иверийско море, простиращо се от Херкулесовите колони до Пиринейска планина; по-нататък е Лигурийско море, което стига до Етрурия. После е Сардинско, разположено зад Сардиния и завиващо към Либия; после е Тиренско, простиращо се до Сицилия и започващо от пределите на Лигурийската страна. По-нататък следва Либийско, Критско, Сицилийско, Ионийско и Адриатическо море, започващо от Сицилийско море, наричано Коринтски залив или Алкионидско море. Морето, затворено от нос Суний и нос Скилей, се нарича Сароническо. След него следват Миртойско и Икарийско море, в което се намират Цикладските острови. По-нататък се простират Карпатийско, Памфилийско и Египетско море; а над Икарийско море е Егейско море.

Водният път покрай бреговете на Европа от устието на река Танаис до колоните на Херкулес е 609 709 стадия. Водният път покрай бреговете на Либия от Тинг до западното устие на Нил е 209 252 стадия; а водният път покрай бреговете на Азия - от Каноба до река Танаис заедно със заливите е 4111 стадия. А целият морски бряг заедно със заливите на населяваната понастоящем суша е дълъг 1 309 072 стадия.

[111] Средиземно и Червено.

[112] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа четвърта.

[113] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа втора.

[114] Общо мнение на отците е, че птиците и рибите са родени от водите (срв. Бит. Бит. 1:20 - слав.).

[115] Св. Василий Велики. Шестоднев. Беседа осма.

Глава 10. За земята и за това, което се ражда от нея

Земята е един от четирите елемента, сух, студен, тежък и неподвижен, създаден от Бога в първия ден от нищо. Защото Писанието казва: В началото Бог сътвори небето и земята (Бит. 1:1). Никой от хората не е в състояние да обясни къде се намира и върху какво е поставена земята. Така едни казват, че тя е поставена и укрепена върху води, по думите на божествения Давид: Който утвърди земята върху водите (Пс. 135:6); други считат, че тя виси във въздуха; а трети казва: Окачил е земята на нищо (Иов. 26:7). И на друго място богоречивият Давид сякаш от името на Твореца казва: Аз ще заякча стълбовете ѝ (Пс. 74:4), като нарекъл поддържащата я сила стълбове. А думите: Той я основа върху морета (Пс. 23:2) показват, че земята навсякъде е заобиколена от вода. И така, независимо от това, дали ще допуснем, че земята е поставена върху самата себе си, върху въздух, върху вода или върху нищо, не бива да отстъпваме от благочестивия начин на мислене, а трябва да изповядваме, че абсолютно всичко се управлява и се крепи на силата на Твореца.

В началото, както казва Писанието (Бит. 1:2), земята била покрита с вода и била неустроена, тоест не била приведена в ред. Но по Божия заповед се образували водни вместилища; също тогава се появили планини; и земята по Божия заповед получила присъщото ѝ устройство, като се украсила с всякакви видове треви и растения, в които Божествената заповед вложила сила да растат, да се хранят, да произвеждат семена или да раждат себеподобни. Освен това, по заповед на Твореца земята произвела различни видове животни - влечуги, диви и домашни животни. Земята произвела всичко това, за да служи за полза на човека; но едни животни, като например: елените, овцете, козите, били предназначени за храна; други, като например: камилите, воловете, конете, магаретата - за служба; трети, като например маймуните, а от птиците - свраките, папагалите и други - за развлечение. По сходен начин стои въпросът и с растенията и тревите. Едни от тях раждат плодове; други се употребяват за храна; трети, като например розата, са ароматни и цъфтящи и са ни дадени за наслада; четвърти служат за лечение на болести. Не съществува нито едно животно или растение, в което Творецът да не е вложил някаква сила, задоволяваща някаква човешка потребност. Защото Бог, Който знае всичко преди неговото битие (Дан. 13:42), като предвидил, че човекът самovolно ще престъпи заповедта и ще бъде предаден на тление, създал всичко, както на небето, така и на земята и във водите така, че човек да го използва при нужда. Преди престъпването на заповедта всичко било подчинено на човека, тъй като Бог го бил поставил за началник на всичко, което е на земята и във водите. Дори змията била привързана към човека и по-често от другите животни се приближавала до него и с приятните си движения сякаш разговаряла с него [116]. Тъкмо затова родоначалникът на злото - дяволът - предложил чрез нея изключително лош съвет на прародителите ни. Тогава и земята сама раждала плодове, за да се ползват от тях подчинените на човека живи същества; и на земята нямало нито дъжд, нито зима. А след престъплението, когато човекът се уподоби на животните, които загиват (Пс. 48:13), когато той позволил на неразумната похот да господства над разумната душа и станал непослушник спрямо Господната заповед, подчинената твар се опълчила против поставения от Твореца началник и му било отредено с пот на лицето да обработва земята, от която е взет (вж. Бит. 3:19) [117]. Но и сега дивите животни не са безполезни за нас, тъй като изпълват човека с ужас и го подтикват да опознае и да призовава сътворилия го Бог. Освен това след престъплението от земята израсли тръни, съгласно Господните думи, по силата на които дори с красотата и аромата на розата се съчетават бодли, караци ни да си спомняме за престъплението, поради което земята била осъдена да ражда за нас тръне и бодили (Бит. 3:18).

Че това е така, ни убеждава фактът, че всичко това е така и досега, по силата на думите на Господ, Който е казал: Плодете се и множете се, пълнете... земята (Бит. 1:28, 22).

По-нататък, някои твърдят, че земята е кълбовидна, а други я считат за конусовидна. Но тя е

по-малка, даже несравнимо по-малка от небето, явявайки се сякаш някаква точка, висяща в центъра на небесната сфера. Но и тя ще премине (Мат. 5:18) и ще се измени. А блажен е онзи, който наследи земята на кротките (Мат. 5:5), защото земята, която ще приеме светиите, е безсмъртна. И така, кой ще възхвали достойно безпределната и непостижима мъдрост на Твореца или кой ще благодари по достоен начин на Подателя на толкова големи блага? Известните ни области или сатрапии в Европа са тридесет и четири, на големия Азиатски континент - четиридесет и осем, а така наречените канони са дванадесет.

[116] Св. Иоан Дамаскин не споделя мнението на св. Василий Велики (изразено в Беседа за рая), че змията, преди да предизвика грехопадението на прародителите, ходела с крака, които след това ѝ били изтръгнати за това, че съблазнила Адам и Ева. Преди св. Василий тази теза застъпвал Иосиф Иудейски.

[117] Св. Василий Велики. Беседа за рая // PG 30, 61-72.

Глава 11. За рая

Щом решил да създаде човека по Свой образ и подобие от видима и невидима природа, за да бъде той като някакъв цар и началник на цялата земя и на онова, което е на нея, Бог приготвил за него сякаш някакъв дворец, та като живее в него, да води блажен и напълно щастлив живот. Това бил божественият рай, насаден от Божиите ръце в Едем - люлка на веселие и на всякаква радост, защото думата Едем означава наслада [118]. Той се намирал на изток, издигайки се над цялата земя. Бидейки осветен от свеж, чист и прозрачен въздух, украсен с вечно цъфтящи растения, наситен с благоухание, напълнен със светлина, превъзхождайки всяка представа за осезаема прелест и красота, той е истинско божествено място и достойно жилище за създадения по Божий образ. В него не живеело нито едно неразумно животно; там живеел само човекът - създаение на божествените ръце [119].

А посред рая Бог посадил дървото на живота и дървото на познанието. Дървото на познанието трябвало да служи като някакво изпитание и проверка за послушанието и непослушанието на човека. Затова е и наречено дърво за познаване добро и зло (Бит. 2:9, 17). Впрочем това название може би му е било дадено поради това, че то давало на вкусилите плодовете му способността да опознават собствената си природа, което е прекрасно за свършените, но е лошо за несвършените и за онези, които в много висока степен притежават сластолюбиво желание, както твърдата храна е вредна за онези, които още са в крехка възраст и се нуждаят от мляко. Защото сътворилият ни Бог не искал да се безпокоим и да се грижим за много неща (Лук. 10:41), нито пък да правим точни разчети и планове за живота си. Но Адам наистина изпитал това, защото, като вкусил, той разбрал, че бил гол, и надянал препаска, понеже, като взел листа от смокиня, се препасал с тях (Бит. 3:7). А преди да вкусят, и бяха двамата голи, Адам и Ева, и не се срамуваха (Бит. 2:25). Бог желал да бъдем също толкова безстрастни, защото това е върхът на безстрастието. Искал също да бъдем свободни от грижи и да имаме едно-единствено занимание, което е присъщо на ангелите - непрестанно и без да млькваме да възпяваме Създателя, като се наслаждаваме на съзерцаването Му и възлагаме на Него всичките си грижи. Той ни възвестил това чрез пророк Давид: Възложи на Господа грижите си и Той ще те подкрепи (Пс. 54:23). И в Евангелието, поучавайки учениците Си, казва: Не се грижете за душата си, какво да ядете и да пиете, ни за тялото си, какво да облечете (Мат. 6:25). И после: първом търсете царството на Бога и неговата правда, и всичко това ще ви се придаде (Мат. 6:33). И на Марта рекъл: Марто, Марто, ти се грижиш и безпокоиш за много неща, а пък едно е само потребно. И Мария избра добрата част, която няма да ѝ се отнеме (Лук. 10:41, 42), тоест да седи при нозете Му и да слуша речта Му (Лук. 10:39).

А що се отнася до дървото на живота, то било или дърво, имащо сила да дава живот, или дърво, от което можели да се хранят само достойните за живот и неподвластните на смъртта. Някои си представяли рая сетивен, а други - духовен. На мен пък ми се струва, че в съответствие с това, че човекът бил създаден като състоящ се едновременно от материална и духовна природа, и пресвещеното му обиталище било едновременно и сетивно, и духовно, и имало две страни; защото телом човекът, както казахме, обитавал в пребожествено и прекрасно място, а с душата си живеел на несравнимо по-високо и несравнимо по-прекрасно място, имайки за жилище

обитаващия в него Бог и обличайки се с Него като със светла риза, покривайки се с Неговата благодат и наслаждавайки се, подобно на някакъв нов ангел, само на пресладкия плод на съзерцаването на лицето Му и хранейки се с него, което справедливо е наречено дърво на живота, понеже сладостта на божественото общуване доставя на удостоените с него живот, непрекъснато от смърт. Бог нарекъл същото и всяко дърво, като казал: От всяко дърво в градината ще ядеш (Бит. 2:16), тъй като Самият Той е всичко, в Когото и чрез Когото се държи всичко (Кол. 1:17) [120].

А дървото за познаване на добро и зло е разпознаване на многообразна гледка, тоест опознаване на собствената си природа, което е прекрасно за свършените и утвърдилите се в божественото съзерцание хора, които не се боят от падение, тъй като в резултат на продължително упражняване са придобили известен навик в това съзерцание. Но то не е добро за онези, които още са неопитни и са подвластни на сладострастни влечения. Тъй като те не са укрепнали в доброто и не са се утвърдили достатъчно в привързаността само към прекрасното, то обикновено ги привлича и развлича грижата за собственото им тяло [121].

Така че мисля, че божественият рай е бил двояк и следователно богоносните отци, както тези, които се придържали към единия възглед, така и онези, които се придържали към другия, са учели еднакво правилно. А изразът всяко дърво може да се разбира в смисъл на познание на Божията сила, придобивано от разглеждане на творенията, както казва божественият апостол: Онова, що е невидимо у Него (...) се вижда още от създание мира чрез разглеждане творенията (Рим. 1:20). Но над всички тези мисли и съзерцания е мисълта за самите нас, тоест за нашето устройство, както казва божественият Давид: Дивно е за мен Твоето знание (Пс. 138:6) за моето устройство. Но за Адам, който бил току-що сътворен, това познание било опасно поради причините, за които споменахме.

Под дърво на живота може да се разбира също и това огромно познание, което черпим от разглеждането на всичко осезаемо, и пътят, по който се изкачваме чрез това познание до Родоначалника, Твореца и Причината на всичко съществуващо. Именно това Бог нарекъл и всяко дърво, тоест пълно и неразделно, раждащо само привързаност към прекрасното. Дървото за познаване на добро и зло пък може да се разбира като чувствена, доставяща наслада храна, която, макар да изглежда приятна, всъщност е причина за зло за вкусващия я. Защото Бог казва: От всяко дърво в рая ще ядеш (Бит. 2:16 - слав.), изразявайки с това, както мисля, следното: "Чрез всички творения се издигай към Мен, Твореца, и от всички тях събери един плод - Мен, истинския живот. Нека всичко да ти ражда като плод живот и прави насладата от Мен основа на съществуването си; защото така ще бъдеш безсмъртен". А от дървото за познаване добро и зло, да не ядеш от него; защото, в който денкусиш от него, бездруго ще умреш (Бит. 2:17); тъй като по действието на природните закони чувствената храна възстановява изразходеното, изхвърля се навън и изгнива. И този, който се храни с тленна храна, е невъзможно да остане нетленен.

[118] Би трябвало да се изпише Еден, защото само тази дума има посоченото значение. Държавата Еден се намирала недалеч от Месопотамия и Асирия.

[119] Св. Григорий Нисийски. За устройството на човека.

[120] Немезий. За природата на човека, 1.

[121] Св. Григорий Богослов. Слово 38, 45.

Глава 12. За човека

Така Бог създал духовната същност, тоест ангелите и всички небесни чинове, тъй като ангелите, без никакво съмнение, имат духовна и безтелесна природа; безтелесна, но в сравнение с грубостта на материята, тъй като единствено Божеството е действително нематериално и безтелесно. Освен това Бог създал и чувствена същност, тоест небето, земята и това, което се намира между тях. И така Той създал първата същност подобна на Себе Си, тъй като разумната природа, постижима само с ум, е подобна на Бога. А втората същност създал доста отдалечена от Себе Си, тъй като тя е напълно достъпна за сетивата. Но трябвало - както казва богоречивият Григорий - да възникне и съчетание между двете същности - образец на висша мъдрост и великолепие по отношение на природите, сякаш някаква връзка между видимата и невидимата природа. Казвам: "трябвало", като имам предвид тук волята на Твореца, тъй като тя е най-свършеният устав и закон. И никой не ще каже на Твореца: "Защо си ме създал такъв?",

защото грънчарят има властта да изработва от глината си различни съдове (срв. Рим. 9:21), за да явява мъдростта си [122].

По този начин Бог създава с ръцете Си човека от видима и невидима природа по Свой образ и подобие. От земята Той създаде тялото на човека, а разумна и мислеща душа му дал със Своето вдъхване (вж. Бит. 2:7; 1:26, 27). Това и наричаме образ Божий, защото изразът по образ означава разумен и надарен със свободна воля, а по подобие означава уподобяване на Бога в добродетелта, доколкото това е възможно за човека. Душата била създадена заедно с тялото, а не, както празнословел Ориген, че уж първо била сътворена душата, а после - тялото.

И така, Бог сътворил човека непорочен, прав, обичащ доброто, свободен от скърби и грижи, украсен с всяка добродетел, изобилстващ на всички блага, сякаш втори космос - микрокосмос в макрокосмоса - като нов ангел, покланящ се на Бога, сътворил го смесен от две природи, съзерцател на видимото творение, проникващ в тайните на умопостижимото творение, царуващ над това, което е на земята, и подчиняващ се на небесния Цар, земен и небесен, временен и безсмъртен, видим и умопостижаем, нещо средно между величие и нищожество; създал го едновременно с дух и плът: с дух - по благодат, плът - заради гордостта; дух - за да остане неизменен и да прославя Благодетеля, плът - за да страда, и като страда - да помни кой е, и като се възгордява, да се вразумява; създал го живо същество, което се насочва тук, тоест в настоящия живот, и което се преселва на друго място, тоест в бъдещия век; създал го - о, предел на тайната! - по силата на присъщия му стремеж към Бога да се превръща в Бог; но се превръща в Бог в смисъл на участие в божествената светлина, а не че преминава в божествена същност [123].

Създал го безгрешен по природа и свободен по воля. Казвам: "безгрешен" не защото не е бил възприемчив към греха, понеже единствено Божеството не е достъпно за греха, а поради това, че възможността за грех се съдържала не в природата му, а по-скоро в свободната му воля. Това означава, че той имал възможност да пребивава и да преуспява в доброто, получавайки съдействие от страна на божествената благодат, както и да се отвръща от прекрасното и да се озове в злото поради това, че притежава свободна воля, и по Божие допущение. Защото това, което се върши по принуда, не е добродетел [124].

Душата е жива, проста и безтелесна същност; по природа невидима за телесните очи; безсмъртна, надарена с ум и разум, нямаща определена форма; действа с помощта на физическото тяло и му придава живот, растеж, сетивност и сила за раждане. Умът принадлежи на душата не като нещо друго, отделно от нея, а като съществена част от самата нея. Каквото е око за тялото, това е и умът за душата. Душата е независима, надарена със способността да желае и да действа; подвластна е на изменение, а именно, на изменение от страна на волята, както е присъщо на сътворено същество. Душата е получила всичко това естествено по благодатта на Създалия я, по която е получила и битие, и определена природа [125].

За безтелесното, където и да е то. Разбираме безтелесното, невидимото, нямащото форма по два начина. Едното е такова по същност, а другото - по благодат; едното е такова по природа, а другото е такова в сравнение с грубата вещественост на материята.

И така, по природа безтелесен е Бог. А ангелите, демоните и душите получават такова название по благодат и в сравнение с грубата вещественост на материята.

Тяло е това, което има три измерения, тоест дължина, широчина и дълбочина или дебелина [126]. Всяко тяло се състои от четири елемента. А телата на животните се състоят от четири течности. Трябва да се знае, че съществуват четири елемента: земя, която е суха и студена; вода, която е студена и влажна; въздух, който е влажен и горещ; огън, който е горещ и сух. По същия начин съществуват и четири течности, които съответстват на четирите елемента: черна жлъчка, която съответства на земята, тъй като е суха и студена; слюз, съответстваща на водата, понеже е студена и влажна; кръв, съответстваща на въздуха, понеже е влажна и гореща; жълта жлъчка, съответстваща на огъня, тъй като е топла и суха. Плодовете, разбира се, се образуват от елементите, а соковете им - от плодове; телата на животните пък са съставени от течности и се разграждат до течности. Защото всичко, което е съставено от нещо, се разгражда до съставните си части.

За това, че човекът има нещо общо и с неодушевените предмети, и с безсловесните същества, и с надарените с разум. Трябва да се знае, че човекът има нещо общо с неодушевените предмети, причастен е на живота на неразумните и притежава мисленето на разумните. Човекът прилича на неодушевените предмети по това, че притежава тяло и е съставен от четири елемента; прилича на растенията по същото, както и по това, че има способност да се храни, да расте, да произвежда

семе и да ражда; а на неразумните животни - по всичко току-що споменато, като се добави и това, че има влечения, тоест достъпен е за гнева, желанието, надарен е със сетива и способност за движение по вътрешни мотиви.

Сетивата, разбира се, са пет: зрение, слух, обоняние, вкус, осезание. А волевото движение се състои в преминаване от място на място, в движение на цялото тяло, в произвеждане на звук и дишане, тъй като е в наша власт да правим или да не правим това.

Човекът се докосва до безтелесните и духовни същества посредством разума - разсъждавайки, съставяйки си понятия и съждения за всяко нещо, стремейки се към добродетелите и обичайки това, което представлява върха на добродетелите - благочестието; затова човекът е и малка вселена [127].

Следва да се има предвид, че само за тялото са присъщи разделяне, изтичане и изменение.

Изменението се състои в изменение на качеството, тоест в нагряване, охлаждане и т.н. Изтичането се състои в изразходване, защото на изразходване подлежат и сухото, и влажното, и дишането, нуждаещи се от попълване; оттук произхождат такива естествени чувства, каквито са гладът и жаждата. Разделянето се състои в отделяне на една влага от друга, а също и в разпадане на форма и материя.

За душата пък са присъщи благочестие и разум. Но добродетелите принадлежат еднакво както на душата, така и на тялото, а именно - поради това, че имат отношение към душата, тъй като тялото служи на потребностите на душата.

Трябва да се знае, че разумните сили господстват над неразумните - защото силите на душата се делят на разумни и неразумни. Неразумните сили биват два вида. Едни от тях са непослушни към разума, тоест не му се подчиняват; а другите са послушни и се покоряват на разума. Непослушни и непокоряващи се на разума са жизнената сила, наречена още сила на кръвообращение, силата за производство на семе или силата за раждане, растителната сила, наречена също сила на храненето; разновидности на тази сила са силата на растежа и силата на формиране на телата. Всички тези сили се управляват не от разума, а от природата. А послушните и покоряващи се на разума сили на душата са гневът и похотта. А като цяло неразумната част на душата се нарича страдателна и пожелателна. При това следва да се отбележи, че волевото движение принадлежи на тази част от душата, която се подчинява на разума.

Обратно, силата на храненето, силата за раждане и силата на кръвообращението се отнасят към онази част на душата, която не се подчинява на разума. Силата на растежа, на храненето и раждането се нарича растителна сила, а силата на кръвообращението - жизнена.

Силата на храненето се състои от четири сили: привличаща сила, с която храната се привлича; задържаща сила, която задържа храната и не позволява тя да бъде изхвърлена веднага; превръщаща сила, която превръща храната във влаги; отделяща сила, която отделя излишното и го изхвърля навън [128].

Трябва да се има предвид, че едни от силите, които са присъщи на живото същество, са душевни, други са растителни, трети са жизнени. Душевни сили са онези, които зависят от волята; такива са волевото движение и сетивността. Волевото движение се състои от преминаване от място на място, в движение на цялото тяло, в издаване на звук и дишане; защото от нас зависи дали да правим, или да не правим това. А растителните и жизнените сили не зависят от волята.

Растителните сили са силата на хранене, силата на растежа и силата за производство на семе. Жизнената сила е силата на кръвообращението. Тези сили действат както тогава, когато желаем това, така и тогава, когато не желаем.

Трябва да се има предвид, че едни неща са добри, а други - лоши. Очакваното добро поражда желание; а наличното добро - удоволствие. На свой ред очакваното зло поражда страх, а наличното - неудоволствие. При това трябва да се има предвид, че като говорим тук за добро, имаме предвид както това, което наистина е добро, така и мнимото добро. Същото важи и за злото.

[122] Св. Григорий Богослов. Слово 38 и 45.

[123] Св. Григорий Богослов. (Слово 38 и 45).

[124] Св. Атанасий Александрийски. Против Аполинарий, книга първа. За въплъщението на Господ.

[125] Св. Максим Изповедник. За душата // PG 91.

[126] Тоест височина.

[127] Немезий. За природата на човека, 1.

[128] Немезий. За природата на човека.

Глава 13. За удоволствията [129]

Удоволствията биват душевни и телесни. Душевни удоволствия са тези, които принадлежат само на душата, такива са например удоволствията, доставяни от знанието и съзерцанието. Телесни удоволствия са тези, в които участват и душата, и тялото, и които получават името си оттук; такива са например удоволствията, доставяни от храната, от плътското съединение и така нататък. А удоволствия, присъщи само на тялото, не могат да се посочат.

От друга страна, някои удоволствия са истински, а други - лъжливи. Удоволствията, които принадлежат само на разума, произтичат от познанието и съзерцанието; а удоволствията, в които участва тялото, имат за свой източник сетивата. При това едни от удоволствията, в които участва тялото, са естествени и в същото време необходими, без тях не може да се живее, каквито са храната и необходимото облекло; други са естествени, но не са необходими, каквито са половите сношения, естествени или законни, защото макар половите сношения да способстват за продължаването на човешкия род като цяло, може да се живее и без тях - в девство; трети удоволствия не са нито необходими, нито естествени, каквито са например пианството, сладострастието и преяждането. Тези удоволствия не съдействат нито за запазването на живота ни, нито за продължаването на рода, дори, обратно, вредят. Затова този, който живее в съгласие с Божията воля, трябва да търси необходимите и същевременно естествени удоволствия, а на второ място да поставя естествените, но не чак дотам необходими удоволствия, като си ги позволява в подходящо време, по подходящ начин и в подходяща мяра. А останалите удоволствия трябва по всякакъв начин да се избягват.

За добри удоволствия трябва да считаме тези, които не са съчетани с недоволствие, не оставят след себе си повод за разкаяние, не причиняват някаква друга вреда, не излизат извън рамките на умереността, не ни отвличат за дълго време от важните занимания и не ни заробват.

[129] Класификацията на удоволствията, направена от св. Иоан Дамаскин, се среща и при св. Иоан Златоуст (Беседа 74 върху Евангелие от Иоан). Неин автор обаче, по думите на Цицерон (lib. I Cicer.: De fin. bon. et mal.) е Епикур.

Глава 14. За недоволствието

Недоволствието бива четири вида: мъка, тъга, завист, състрадание. Мъката е недоволствие, причиняващо загуба на гласа. Тъгата е недоволствие, притискащо сърцето. Завистта е недоволствие, изпитвано по повод на чуждите блага. Състраданието е недоволствие, изпитвано по повод на чужди нещастия [130].

[130] Немезий. За природата на човека, 19.

Глава 15. За страха

Страхът бива шест вида: нерешителност, свенливост, срам, ужас, изумление, безпокойство. Нерешителността е страх от бъдещо действие. Свенливостта е страх в очакване на порицание; това е прекрасно чувство. Срамът е страх от вече извършено срамно деяние; и това чувство не е безнадеждно с оглед спасението на човека. Ужасът е страх от някакво голямо явление. Изумлението е страх от някакво необикновено явление. Безпокойството е страх от неуспех, защото, опасявайки се да не би да претърпим неуспех в нещо, изпитваме безпокойство [131].

[131] Немезий. За природата на човека, 20.

Глава 16. За гнева

Гневът е кипене на кръвта около сърцето, предизвикано от изпарение или клокочене на жлъчката, затова на гръцки, гневът се нарича също χολή и χόλος, което значи жлъчка. Гневът понякога се съчетава с желание за отмъщение; защото, когато сме обидени или се считаме за обидени, се гневим, така че в този случай се образува смесено чувство от влечение и гняв [132].

Съществуват три вида гняв: **раздразнение**, наречено също χολή и χόλος, **злоба** и **отмъстителност**. Раздразнение се нарича започващият и възбуждащият се гняв. Злобата е продължителен гняв или злопаметност; на гръцки този гняв се нарича μῆνις - от μένειν (оставам, пребивавам), и μνησικακία - от μνημη παραδίδοσθαι (да задържа в паметта). Отмъстителността е гняв, дебнеш случай за отмъщение. На гръцки този гняв се нарича κοῖτος (от κείσθαι - лежа). Гневът е спътник на разума и защитник на желанието. Така щом желаем да направим нещо и някой ни пречи, се гневим срещу него като онеправдани, тъй като за разума на хората, защитаващи естественото си право, тази пречка очевидно би била сметена за заслужаваща негодувание.

[132] Немезий. За природата на човека, 20.

Глава 17. За въображението

Въображението е сила на неразумната душа, действаща посредством сетивните органи, която се нарича и чувство. Въображаемо и възприемано от сетивата е всичко, което попада под властта на въображението и сетивата. Така, зрението е самата способност да се вижда, а видимо ще бъде онава, което подлежи на зрение, например камък или нещо подобно. Възприятието е впечатление, предизвиквано в неразумната душа от някакъв осезаем предмет. Фантазията е впечатление в неразумните части на душата без наличието на какъвто и да е осезаем обект. Орган на въображението е предното стомахче (на главния мозък [133]), оцветено по определен начин.

[133] Немезий. За природата на човека, 6.

Глава 18. За сетивата

Сетивото е сила на неразумната душа, възприемаща или разпознаваща веществните неща. Сетивните органи са инструменти или членове, чрез които осезаваме. Осезаеми предмети са предметите, подлежащи на възприемане чрез сетивото, а осезаващо същество е животното, притежаващо сетиво. Сетивата са пет, и сетивните органи също са пет.

Първото сетиво е зрението. Сетивен орган и инструмент на зрението са излизащите от мозъка нерви и очите. Чрез зрението се възприема най-напред цветът; но заедно с цвета зрението разпознава и оцветеното по определен начин тяло, неговата големина, форма, местоположение, взаимното разстояние между телата и броя им, а така също и движението, покоя, грапавостта, гладкостта, равността, неравността, остротата, тъпотата, и накрая, състава на тялото, като определя дали то е воднисто или землисто, тоест дали е влажно или сухо [134]).

Второто сетиво е слухът, с чиято помощ се възприемат звуци и шумове. Слухът разпознава дали те са високи, ниски, плавни, резки, силни. Сетивен орган на слуха са нежните нерви на главния мозък и ушите с характерното им устройство. Само при човека и маймуната ушите са неподвижни. Третото сетиво е обонянието. То се осъществява с помощта на ноздрите, насочващи миризмите към главния мозък, и завършва в крайните предни стомахчета на главния мозък. Чрез обонянието се усещат и се възприемат изпаренията. Главните видове миризми са благоуханието и зловонието, както и средната миризма между едното и другото, тоест нито благоухайна, нито зловонна. Благоухание има, когато влажните части на тялото са напълно узрели, миризмата е неутрална, когато те са узрели наполовина; а ако са узрели по-малко от половината или пък са съвсем незрели, тогава е налице зловоние [135].

Четвъртото сетиво е вкусът, чрез който се усещат и възприемат вкусовете. Сетивни органи на вкуса са езикът, най-вече - върхът на езика, и горната част на устната кухина, наречена небце. В

тези органи се намират идващи от главния мозък и широко разклоняващи се нерви, които предават на душата дадено възприятие или усещане. Вкусовите качества на вкушаните вещества са следните: сладко, горчиво, кисело, лютиво, тръпчиво, солено, мазно, стипчиво.

Петото сетиво е осезанието, което е присъщо на всички животни. То функционира с помощта на излизачи от главния мозък и разпространяващи се по цялото тяло нерви, затова осезанието принадлежи на цялото тяло, без да се изключат и другите сетивни органи. Чрез осезанието се възприемат: топло и студено, меко и твърдо, лепкаво и кораво, тежко и леко. Всичко това се усеща само с осезанието. А при съвместното действие на осезанието и зрението разпознаваме грапаво и гладко, сухо и сурово, дебело и тънко, горе и долу, както и място и големина (ако е такава, че може да бъде обхваната само с докосване), след това - гъсто, рядко и шуплесто, както и кръгло и други форми, когато са с малки размери. С осезанието и с помощта на паметта и мисленето възприемаме доближаващо се тяло и броя на предметите - до два-три, стига тези предмети да не са с големи размери и да могат лесно да бъдат хванати. Впрочем възприемаме броя на предметите по-скоро чрез зрението, отколкото чрез осезанието.

Трябва да се забележи, че всички сетивни органи, с изключение на органа на осезанието, са създадени от Твореца по два, та при увреждане на единия, функцията да се изпълнява от другия. Така Той създал две очи, две уши, две ноздри и два езика, при което последните при някои животни са разделени, както е при змиите, а при други са съединени, както е при човека. А осезанието Той разпределил по цялото тяло, с изключение на костите, нервите, ноктите, рогата, космите, сухожилията и някои други подобни части на тялото.

Трябва да се знае и това, че зрението вижда по права линия, а обонянието и слухът действат не само по права линия, а навсякъде. Осезанието и вкусът пък получават сведение за предмета не по права линия и не навсякъде, а само когато се доближат до самите предмети [136].

[134] Немезий. За природата на човека, 7.

[135] Немезий. За природата на човека, 10-11.

[136] Немезий. За природата на човека, 9, 8.

Глава 19. За мислителната способност

Към мислителната способност се отнасят съждението, одобрението, стремежът към действие, както и отказът и бягството от него. В частност, към тази дейност принадлежат възприемането на умопостижимото, добродетелите, знанията, правилата на изкуствата, размишлението преди извършване на дадено действие, свободният избор [137]. Същата способност действа при сънищата, предсказващи ни бъдещето. Питагорейците, следвайки евреите, твърдят, че тези сънища са единственото истинско предсказание. Орган на способността за мислене е средното стомахче на главния мозък и намиращият се в него жизнен дух [138].

[137] Немезий. За природата на човека, 12.

[138] Св. Григорий Нисийски. За устройството на човека, 12, 14 и 15.

Глава 20. За способността да помним

Способността да помним е причина и хранилище на паметта и спомена. Паметта е представа, останала в душата от някое сетивно възприятие или от някоя проявена в действие мисъл, или казано по друг начин, паметта е съхраняване на възприятието и мисълта. Всъщност душата възприема и усеща сетивните предмети посредством сетивните органи - и тогава възниква представа; а мислените предмети душата постига с ума - и тогава се образува понятие. По този начин, когато душата съхранява отпечатъци от представи и мисли, тогава казваме, че тя помни. Трябва да се има предвид, че възприемането на умопостижими неща се осъществява не по друг начин, а чрез научаване или чрез вродени идеи, тъй като такава възприятие не може да се получи чрез сетивно усещане. И наистина, сетивните предмети биват запомняни от само себе си, а умопостижимите неща, напротив, запазваме в паметта си тогава, когато сме научили нещо за тях.

Впрочем нямаме спомен за същността на тези неща.

Припомнянето е възстановяване на изгубена под влияние на забравата памет. А забравянето е загуба на паметта.

И така, въображението, възприемайки посредством сетивата материалните обекти, предава получените впечатления на мислителната или разсъдъчната способност, защото и двете са едно и също; а мисленето, като ги приеме и обмисли, ги предава на паметта [139].

Орган на паметта е задното стомахче на главния мозък, наричан също малък мозък, и намиращият се в него жизнен дух.

[139] Немезий. За природата на човека, 13.

Глава 21. За вътрешното и външното слово

Разумната част на душата на свой ред се дели на вътрешно и външно слово. Вътрешното слово е движение на душата, осъществяващо се в ума без никакво изразяване в говорима реч. Затова често се случва, когато мълчим, мислено да произнасяме цяла реч, или пък да разсъждаваме насън. Именно във връзка с този вид слово сме словесни или разумни (λογικοί), тъй като и страдащите от вродена или придобита вследствие на заболяване немота са не по-малко разумни същества. А външното слово има реално съществуване в речта и в различните езици; другояче казано: това е слово, произнасяно с уста и език; оттук то се нарича произносимо или външно. Във връзка с него се наричаме надарени със способността да говорим (λαλητικοί).

Глава 22. За страданието и действието (енергията)

Думата πάθος (страдание, страст) има различни значения. Има телесно страдание, каквито са болестите и раните; има, от друга страна, душевни страсти, каквито са похотта и гневът. И общо взето страданието на живото същество е такова състояние, след което следва удоволствие или неудоволствие. След страданието следва неудоволствие; но неудоволствието не е самото страдание, тъй като, когато на страдание бъдат подложени предмети, лишени от сетивност, те не чувстват болка. Така че болезнено е не страданието, а усещането на страданието. А за да има такова усещане, страданието трябва да бъде заслужаващо вниманието, тоест значително по сила. Душевните страдания или страстите се определят по следния начин: страстта е движение на желателната способност, усещано от душата и основаващо се на представата за добро и зло; по друг начин казано: страстта е неразумно движение на душата, предизвикано от представата за добро и зло. Представата за добро предизвиква желание, а представата за зло - раздразнение. А общото определение за страдание е следното: страданието е движение в един предмет, пораждено от друг предмет. Противоположно на това действие е деятелното движение. Деятелно е това, което се движи със собствени сили. Така гневът е действие на съответстващата му способност на душата, но той е страдание за двете части на душата, а също и за цялото тяло, когато ги влече насила към действие; защото тук движението в един предмет се причинява от друг, което и се нарича страдание.

Действието се нарича страдание и в друго отношение, а именно: действието е движение, което е природосъобразно, а страданието е действие, противно на природата. В този смисъл дадено действие е страдание, когато предметът се движи несъобразно с природата, независимо от това, дали движението произлиза от самия него, или от друг предмет. Затова движението на сърцето при правилно кръвообращение, като естествено, е действие. А когато сърцето прескача, то всяко движение, като неравномерно и противно на природата, е страдание, а не действие.

Не всяко движение на страдателната част на душата се нарича страст; това название получават само по-силните движения, които стават забележими за душата. А малките движения, оставащи незабележими за душата, не са страсти; защото страданието трябва да има и значителна сила, която да привлече вниманието. Затова към определението за страст се добавя: осезаемо движение, тъй като малките движения, които не могат да бъдат доловени, не предизвикват страдание [140].

Трябва да се има предвид, че душата ни има два вида сили: познавателни и жизнени. Познавателните сили са: ум, разум, мнение, въображение, сетивно възприятие. Жизнените или волевите са: желание и свободен избор. И за да стане казаното по-ясно, ще разгледаме подробно тези способности. Отначало ще разкажем за познавателните способности.

За въображението и сетивното възприятие вече бе казано достатъчно. Както знаем, в резултат на сетивното възприятие в душата възниква впечатление, наречено представа; от представата се създава мнение; след това разумът, като обмисли това мнение, го определя или за истинско, или за лъжливо, затова и се нарича разум (διδάσκω) - от τοῦ διανοεῖν (разсъждавам, обмислям). Накрая, това, което е обмислено и признато за истина, се нарича ум [141].

А ако говорим за ума по друг начин и по-подробно, трябва да имаме предвид, че първото движение на ума се нарича мислене. А мисленето за някой определен предмет се нарича мисъл. Мисълта, оставаща в душата продължително време и отпечатваща в нея даден мислителен предмет, се нарича обмисляне. А когато обмислянето, като се съсредоточи върху един и същ предмет, изследва самото себе си и разгледа съобразността на душата с мислимия предмет, то получава названието разбиране. Разширеното разбиране формира разсъждение, наричано вътрешно слово, което се определя така: това е пълно движение на душата, възникващо в разумната ѝ част, без никакво изразяване в говорима реч. От вътрешното слово произлиза, както обикновено се казва, външното слово, произнасяно посредством езика. След като разказахме за познавателните сили, сега ще разкажем и за жизнените или волевите сили.

Трябва да се знае, че душата има вродена способност да желае онова, което е в хармония с нейната природа, и да съхранява всичко, което същностно принадлежи на тази природа; тази способност се нарича воля. Действително всяко самостоятелно същество, стремейки се към присъщата му природа и пълноценно битие, желае да съществува, да живее и да се движи в съответствие с ума и чувството. Затова тази естествена воля се определя по следния начин: волята е разумно и същевременно жизнено влечение, зависещо изключително от естествените условия. Следователно волята е проста, неделима сила, единно, тъждествено на себе си, естествено влечение към всичко онова, което съставя природата на желаещия; това влечение е едновременно и жизнено, и разумно, тъй като влеченията на животните, като неразумни, не се наричат воля.

Желанието е конкретна проява на естествената воля, иначе казано: естествено и разумно влечение към някой предмет; защото в човешката душа е заложена способността за осъзнаване на влеченията. По този начин, когато такова разумно влечение естествено се насочи към някой предмет, то се нарича желание, тъй като желанието е разумно влечение и стремеж към някой предмет [142].

Накратко казано, желанието е както стремеж към онова, което е в наша власт, така и стремеж към онова, което не е в наша власт, тоест както стремеж към възможното, така и стремеж към невъзможното. Така например често искаме да прелюбодействаме, да запазим целомъдрието си, да спим и така нататък. Всичко това е в наша власт и е възможно. Но искаме също и да царуваме, което вече не е в наша власт. Може би искаме и да не умрем никога, но това се отнася към областта на невъзможното.

Желанието има предвид целта, а не това, което води към целта. Цел е предметът на желанието например: да царуваш, да бъдеш здрав. А към целта водят изнамираните от нас средства, например начинът как да придобиеш здраве или да станеш цар. След желанието следва търсене и проучване. След това, ако предметът на желанието е в наша власт, пристъпваме към обмисляне. Обмислянето е желание, съчетано с преценяване на действията, които са в наша власт; защото обмислянето решава въпроса: струва ли си да се захващаме с нещо, или не си струва. След това решаваме кое е по-добро; това се нарича решение. След това се настройваме по определен начин към това, което е решено; у нас се проявява любов към него; това се нарича склонност. А ако сме решили нещо, но не сме се настроили за него както трябва или у нас не се е появила любов към него, тогава вече не става въпрос за склонност. След това, след като у нас се е появило определено настроение, следва свободен избор, тъй като свободният избор се състои в това - от две свободни за нас действия да изберем това, което предпочитаме. След като направим избора, се стремим към действие; това се нарича стремеж. По-нататък, като постигнем целта на желанието си, се ползваме от постигнатото; това се нарича ползване. Накрая, след ползването следва прекратяване на влечението [143].

При неразумните животни, щом възникне някое влечение, веднага след него следва стремеж към

действие; защото влечението на неразумните същества е неразумно и те се ръководят от естественото си влечение. Затова влечението на неразумните същества не се нарича нито воля, нито желание, тъй като волята е разумно и свободно естествено влечение. При хората, като разумни същества, естественото влечение по-скоро бива управлявано, отколкото самото то да управлява; защото то действа свободно и съвместно с разума, тъй като познавателните и жизнените сили на човека са свързани помежду си. Затова човекът свободно бива увлечен от желание, свободно изследва и преценява, свободно обмисля, свободно решава, свободно се настройва по даден начин, свободно прави избор, свободно се стреми, свободно върши всичко, което е природосъобразно.

Следва да се има предвид, че приписваме на Бога желание, но не Му приписваме избор в истинския смисъл на думата, тъй като Бог не обмисля действията Си, понеже обмислянето е следствие на незнание - никой не обмисля това, което знае. А щом обмислянето е следствие от незнанието, несъмнено, същото трябва да се каже и за избора. А тъй като Бог непосредствено знае всичко, Той не обмисля действията Си [144].

По същия начин не говорим за обмисляне и за избор и по отношение на душата на Господ Иисус Христос, защото незнанието не ѝ било присъщо. Макар да Му принадлежала природа, незнаеща бъдещето, но като се съединила ипостасно с Бог Слово, тя притежавала знание за всичко не по благодат, а, както бе казано, по ипостасно съединение; защото Един и Същ бил и Бог, и човек. Вследствие на това Той нямал определени наклонности на волята. Наистина, принадлежала Му простата естествена воля, която еднакво забелязваме във всички ипостаси на човешкия род. Но святата Му душа нямала склонност или предмет на желание, противоположен или различен от предмета на Божествената Му воля. Наклонностите в отделните ипостаси са различни, с изключение на ипостасите на святото, просто, несложно и неразделно Божество. Тук ипостасите са неразделни и неразлъчни, и затова е неразделен и предметът на волята; тук природата е една, и затова и естествената воля е една; тук ипостасите са неразлъчни, и затова и предметът на волята е един и движението на трите Ипостаси е едно. Що се отнася до хората, то те наистина имат една естествена воля, понеже имат една природа; но тъй като ипостасите им са разделени една от друга - по място, време, отношение към предметите и от доста много други обстоятелства - то затова волите и склонностите им са различни. А в нашия Господ Иисус Христос природите са различни; затова са различни и естествените воли или силите на желанието, принадлежащи, от една страна, на Божествената Му природа, а от друга - на човешката Му природа. Но, от друга страна, в Него има една ипостас, един водещ, а поради това - и един предмет на волята или една наклонност на волята, тъй като човешката Му воля, разбира се, следвала Божествената Му воля и искала това, което Божествената воля изисквала от нея [145].

Трябва да се отбележи, че волята, желанието и предметът на желанието, способният да иска и искащият - се различават помежду си. Волята е проста способност да желаем. Желанието е воля, насочена към даден предмет. Предмет на желанието е обектът, към който се насочва волята, или пък това, което искаме. Да допуснем например, че у нас се появява влечение към ядене. Простото разумно влечение е воля, влечението към ядене е желание; а самата храна е предмет на желанието; способен да иска е този, който има силата да иска; а искащ е ползващият волята. Следва да се има предвид, че думата воля понякога означава способността да желаем - тогава се нарича естествена воля, а понякога означава предмета на желанието - и тогава се нарича разумна воля.

[140] Немезий. За природата на човека.

[141] Св. Максим Изповедник. Първо писмо до Марин // PG 91.

[142] Св. Максим Изповедник. Първо писмо до Марин.

[143] Св. Максим Изповедник. Диалог с Пир; Първо писмо до Марин // PG 91.

[144] Св. Максим Изповедник. Първо писмо до Марин // PG 91.

[145] Св. Максим Изповедник. Диалог с Пир.

Глава 23. За енергиите (действията или дейностите [146])

Трябва да се знае, че всички разгледани по-горе сили - както познавателни, така и жизнени, както естествени, така и изкуствени - се наричат енергии (действия или дейности). Силата и движението,

принадлежащи на всяка отделна същност, се наричат действия. Или, според друго определение, естественото действие е движение, свързано с природата на всяка отделна същност. Оттук е ясно, че нещата, които имат една и съща същност, имат едно и също действие; обратно, нещата, чиито природи са различни, имат и различни действия; защото същността не може да не притежава естествено действие.

Действието се определя като естествена сила, изразяваща всяка същност. Действието може да се определи и по следния начин: то е естествена и първа винаги действаща сила на разумната душа, тоест на нейния винаги действащ ум, изтичащ от нея естествено и непрестанно. Съществува, накрая, и следното определение за действие: това са принадлежащи на всяка субстанция естествени сила и движение, без които е възможно само небитието.

Енергии се наричат, първо действията: говорене, разхождане, ядене, пиене и др. Второ, енергии често се наричат и естествените страдателни състояния, например: глад, жажда и т. н. Накрая, енергия е и производството на сила.

В двоен смисъл се употребяват и думите: потенциален и действително. Така, за пеленачето казваме, че е потенциален граматик, тъй като има способност да стане граматик чрез обучение. И за граматика казваме, че е потенциален граматик или че действително е граматик. Той действително е граматик, тъй като владее граматиката. Но той е и потенциален граматик, тъй като може да преподава граматика, но в действителност не я преподава. И отново го наричаме действителен граматик, ако той действа, тоест преподава.

Трябва да обърнем внимание на това, че вторият случай е общ и за потенциалното, и за действителното, а именно, първо, тук има място действителността, и второ, потенциалната възможност.

Определящият сам себе си, или иначе казано, разумният и свободен живот, представляващ предимството на човешкия род, е първата, единствена и истинска реалност на нашата природа. И не знам как наричат Господа възплътил се Бог онези, които отричат това действие в Него.

Действието е дейно движение на природата; а дейно се нарича това, което се движи от само себе си.

[146] 145. Думата ἐνέργεια може да се преведе по няколко начина operatio, actio, actus. Когато е налице движение, е уместна употребата на operatio; когато става дума за начало на движение или заповед от страна на волята, е уместна употребата на actio; а за actus се говори, когато се има предвид края на действието.

Глава 24. За доброволното и неволното

Тъй като и доброволното, и това, което се счита за неволно, се намира в една или друга постъпка, то някои считат, че действително неволното е не само страдателно, но и деятелно. Противно на това трябва да се смята, че постъпката е разумна дейност. Постъпките се съпровождат или от похвала, или от укор. При това някои от тях се извършват с удоволствие, други - с неудоволствие; едни са привлекателни за действащия, други са отвратителни. По-нататък, някои от привлекателните постъпки винаги са привлекателни, а други (са тикива) само известно време. Същото се отнася и за отвратителните постъпки. Освен това, някои постъпки предизвикват милост и биват удостоявани със снизходителност, а други предизвикват омраза към себе си и биват наказвани. Така, след доброволното винаги следва или похвала, или укор; доброволните постъпки винаги се извършват с удоволствие и са привлекателни за извършващия ги - привлекателни или винаги, или тогава, когато се извършват. Обратно, неволното се отличава с това, че бива удостоявано със снизходителност и милост, извършва се с неудоволствие, не е привлекателно и никога не би било допуснато от човека, дори той да се самопринуждава към него [147].

Неволното е два вида - поради принуда и поради незнание. Неволно по принуда има, когато действащото начало или причина се намира извън нас, тоест когато биваме принудени от някого друго, а сами ни най-малко не се съгласяваме с това, не участваме в него със собствено съгласие и ни най-малко не му съдействаме, а не тогава, когато по собствена инициатива вършим това, към което ни принуждават. Дефинирайки този вид неволно, казваме: неволно е това, чието начало се намира извън човека и при което подложеният на принуда не участва със собствена положителна нагласа; при това под начало тук разбираме пораждащата причина. Неволно поради

незнание има тогава, когато не ние самите сме причина за незнанието си, а когато незнанието ни е случайно. Така, ако някой извърши убийство в пияно състояние, то той е извършил убийство поради незнание, но не неволно, тъй като сам е предизвикал причината за незнанието, тоест пиянството. А ако някой, стреляйки на обичайно място, е убил минаващия си оттам баща, за такъв се казва, че той е сторил това неволно - поради незнание [148].

Щом като неволното бива два вида - поради принуда и поради незнание, то доброволното ще бъде противоположно на тези два вида неволно, тъй като доброволно е това, което се извършва и не поради принуда, и не поради незнание. И така, доброволно е това, чието начало или причина се намира в самия действащ, подробно знаещ всичко това, чрез което се извършва постъпката и в което се състои тя. Ораторите наричат тези подробности обстоятелства. Те отговарят на въпросите: Кой? Тоест кой е извършил дадено действие? Кого? Тоест кой е пострадал от действието? Какво? Тоест какво е самото действие, например: убийство? С какво? Тоест с какво оръжие или предмет? Къде? Тоест, на кое място? Кога? Тоест по кое време? Как? Тоест по какъв начин е извършено действието? Защо? Тоест поради каква причина [149].

Трябва да се има предвид, че съществува нещо средно между доброволното и неволното. Така, желяейки да избегнем по-голямото зло, ние се решаваме на нещо неприятно и тягостно, както например по време на корабкрушение извърляме в морето намиращия се на кораба товар [150]. Трябва да се вземе под внимание, че децата и неразумните животни действат доброволно, но не по свободен избор. По същия начин правим доброволно, но не по свободен избор, това, което правим в състояние на раздразнение, без предварително обмисляне. По същия начин, ако при нас ненадейно дойде някой приятел, ние го приемаме доброволно, но тук няма свободен избор; ако някой неочаквано получи богатство, той го получава доброволно, но пак без свобода на избора. Всичко това се приема доброволно, тъй като доставя удоволствие, но тук няма свобода на избора, тъй като няма предварително обмисляне. А както бе казано по-горе, изборът винаги трябва да се предшества от обмисляне [151].

[147] Немезий. За природата на човека, 29.

[148] Немезий. За природата на човека, 30 и 31.

[149] Немезий. За природата на човека, 32.

[150] Немезий. За природата на човека, 30.

[151] Немезий. За природата на човека, 33.

Глава 25. За това, което е в наша власт, или за свободата (за свободното решение)

Разсъждавайки за свободата, тоест за това, което е в нашата власт, най-напред се срещаме със следния въпрос: "Намира ли се нещо в наша власт?" - защото мнозина оспорват това. Вторият въпрос ще бъде относно това, какво се намира в наша власт и в какво сме свободни. И на трето място, ще трябва да изясним причината, поради която създалият ни Бог ни е създал свободни. Като започнем с първия въпрос, най-напред ще докажем въз основа на доводи, признавани дори от противниците, че има нещо, което е в наша власт. Ще подредим изложението си по следния начин. За причина на всичко случващо се се смята или Бог, или необходимостта, или съдбата, или природата, или късметът, или случайността. Но дело на Бога е съществуването на нещата и промисълът за тях; дело на необходимостта е движението на това, което съществува неизменно; дело на съдбата е това, което тя предизвиква по необходимост, тъй като самата съдба е израз на необходимостта; дело на природата са раждането, растежът, разрушаването, животните и растенията; дело на късмета е всичко рядко и неочаквано, тъй като късметът се определя като съвпадение и стечение на две причини, имащи началото си в свободния избор, но предизвикващи не това, което би трябвало да предизвикат. Така ще се случи например, когато копаещият яма намери съкровище. Наистина, заровилият съкровището е направил това не с цел да го намери някой друг, както и последният е копал не с цел да намери съкровището. Но първият заровил съкровището, за да го вземе, когато пожелае, а вторият копаел, за да направи яма. Но се случило нещо друго, различно от това, което те искали. На последно място, дело на случайността са събитията, свързани с неодошевени педмети и неразумни животни, които не зависят нито от

природата, нито от опитността. Така говорят противниците на свободата. Към коя от тези причини да отнесем човешките действия, ако човек не е причина и начало на своето действие? Не е уместно да приписваме на Бога срамните и несправедливи постъпки, допускани понякога от хората. Не можем да приписваме човешките действия на необходимостта, тъй като те не принадлежат към онова, което е неизменно. Не можем да ги приписваме на съдбата, тъй като дело на съдбата не е случайното, а необходимото. Не можем да ги приписваме на природата, тъй като дело на природата са животните и растенията. Не можем да ги приписваме на късмета, тъй като действията на хората не са нещо рядко и неочаквано. Не можем да ги приписваме на случайността, тъй като случайни са събитията, свързани с неодушевени предмети и неразумни животни. И така, остава да допуснем, че самият действащ и правещ нещо човек е начало на своите действия и че е свободен.

Освен това, ако човек не е в основата на нито едно свое действие, то няма да му бъде нужна способността да обмисля действията си; защото как ще приложи на практика тази способност, при положение че не е властен в нито едно свое действие? Защото нали всяко обмисляме се предприема заради действие. Но да сметем за ненужно това, което е най-прекрасно и най-ценно в човека, би било връх на глупостта. Затова, ако човек обмисля постъпките си, той прави това заради действието, тъй като всяко обмисляне се прави заради действието и се обуславя от него.

Глава 26. За случващото се

Някои от нещата, които ни се случват, са в наша власт, а други - не. В наша власт е това, което сме свободни да направим или да не направим, иначе казано: всичко, което вършим доброволно, тъй като едно действие не е доброволно, ако не е в наша власт. Накратко казано, в наша власт е всичко онова, което се съпровожда с укор и похвала и за което има мотив и закон. А в собствен смисъл в наша власт е всяко вътрешно действие и това, което обмисляме. А за обмисляне говорим при еднакво възможни действия. Действията са еднакво възможни тогава, когато можем да направим както едно нещо, така и друго нещо, противоположно на първото. Изборът на действието се извършва от нашия ум и затова той е начало на действието. По този начин в наша власт е всичко това, което в еднаква степен можем да направим или да не направим, например: да се движим или да не се движим, да се стремим (към нещо) или да не се стремим, да лъжем или да не лъжем, да дадем или да не дадем, да се радваме или да не се радваме на това, на което трябва да се радваме, както и да се радваме или да не се радваме на това, на което не бива да се радваме, и всички други подобни неща, в които се състоят добродетелните и порочните постъпки, тъй като сме свободни във всичко това. Към еднакво възможните действия се отнасят и изкуствата, тъй като в наша власт е да се занимаваме или да не се занимаваме с каквото искаме изкуство.

Трябва да се отбележи, че изборът, дали да извършим, или да не извършим дадено действие винаги е в наша власт, но действието нерядко бива възпрепятствано от специално действие на Божия Промисъл.

Глава 27. За това, защо сме създадени със свободна воля

Твърдим, че свободата е свързана с разума и че изменението и превръщането са присъщи на творенията. Всъщност всичко, което е произлязло от нещо друго, е изменяемо, защото това, което е получило началото си в резултат на изменение, по необходимост трябва да бъде изменяемо, а изменение има и когато нещо бъде създадено от нищо или когато от дадено вещество се образува нещо друго. Но по посочените тук начини на телесно изменение се изменят неодушевените предмети и неразумните животни; а разумните същества се изменят по собствена воля. Разумното същество притежава две способности - съзерцателна и деятелна. Съзерцателната способност постига природата на съществуващите неща, а деятелната способност обмисля постъпките и определя правилната мяра за тях. Съзерцателната способност се нарича теоретичен разум, а деятелната - практически разум; съзерцателната способност се нарича още и мъдрост, а деятелната - благоразумие. И така, всеки обмислящ действията си, тъй като изборът на действие зависи от него, ги обмисля с цел след обмислянето да избере решението, и като го избере, да го

извърши. Щом е така, то на разумното същество по необходимост е присъща и свобода, тъй като то или няма да бъде разумно, или, ако е разумно, ще бъде господар на действията си и свободно [152].

Оттук следва също и това, че неразумните същества нямат свобода, тъй като те по-скоро се управляват от природата, отколкото сами да я управляват. Затова те не се противопоставят на естественото пожелание, а щом пожелаят нещо, се стремят към действие. А човекът, като разумно същество, по-скоро управлява природата, отколкото да се управлява от нея. Затова, щом пожелае нещо, той, поради свободната си воля има възможност и да потисне пожеланието, и да го последва. Поради тази причина неразумните същества не заслужават нито похвала, нито укор; а човека и го хвалят, и го укоряват. Трябва да отбележим, че ангелите, като разумни същества, са свободни, и като творения, са изменяеми. Доказателство за това са дяволът, който бил създаден от Твореца добър, и отпадналите заедно с него сили, тоест демоните, докато останалите ангелски чинове останали в доброто.

[152] Немезий. За природата на човека, 41.

Глава 28. За това, което не е в наша власт

Част от това, което не е в наша власт, има началото или причините си в това, което се намира в наша власт - такава е отплатата за делата ни, както в настоящия, така и в бъдещия живот, а всичко останало зависи от божествената воля, тъй като битието на всичко има своя източник в Бога, а тлението произлязло по-късно вследствие на нашия грях за наше наказание и същевременно за наша полза; Бог не е създал смъртта и не се радва, кога гинат живите (Прем. 1:13). По-скоро смъртта, както и другите наказания произлизат от човека, тоест те са следствие от престъплението на Адам. А всичко останало трябва да бъде отнесено към Бога, тъй като битието ни е дело на творческата Му сила; продължаването на битието - на поддържащата Му сила; управлението и спасението - на промислителната Му сила; вечната наслада на благата - дело на благостта Му към онези, които постъпват природосъобразно, за което сме и създадени.

И понеже някои отричат Промисъла, сега ще кажем накратко и за Промисъла.

Глава 29. За Промисъла

Промисълът е Божия грижа за съществуващото. С други думи: Промисълът е Божия воля, чрез която всичко съществуващо се управлява по подходящ начин. Щом като Промисълът е Божия воля, е абсолютно необходимо всичко, което става по Промисъл, да бъде несъмнено най-прекрасното и най-достойното за Божеството, такава, че да не може да бъде по-добро. Действително е необходимо Един и Същ да бъде както Творец на съществуващите неща, така и Промислител; защото е неуместно и нелогично Творецът да е един, а Промислителят - друг. Защото тогава по очевиден начин и двамата ще се окажат безсилни: единият - безсилен да твори, а другият - безсилен да промисля. Следователно Бог е и Творец, и Промислител, и благата Му воля е Неговата творческа, поддържаща и промислителна сила. Господ наистина върши всичко, що иска, на небесата и на земята (Пс. 134:6) и никой не се противопоставя на волята Му. Той пожела всичко да стане и то стана. Желает светът да продължава да съществува, и той продължава да съществува; и всичко става според Неговото желание [153].

А в това, че Бог промисля, и то - промисля дивно, всеки може да се убеди най-добре по следния начин. Само Бог е благ и мъдър по природа. Като благ, Той промисля, защото, който не промисля, не е благ, защото и хората, и неразумните животни по естествен начин се грижат за децата си, а който не се грижи, бива укоряван. Освен това, като мъдър, Бог се грижи по най-добрия начин за съществуващото [154].

Като вземем под внимание всичко това, нека се удивляваме на всички дела на Промисъла, да ги прославяме и да ги приемаме без излишно любопитство, макар на мнозина те да им се струват несправедливи. Защото Божият Промисъл е невидим и непостижим за нас, а нашите мисли, дела и бъдещето са известни само на Бога.

Всичко това, както казвам, не е в наша власт. Защото това, което е в наша власт, не е дело на Промисъла, а на нашата свободна воля.

Това, което зависи от Промисъла, става или по Божие благоволение, или по Божие допущение. По Божие благоволение става това, което безспорно е добро. А по Божие допущение - това, което не е безспорно добро. Така Бог често допуска и праведник да изпадне в нещастие, за да покаже на другите скритата в него добродетел; така станало например с Иов (вж. Иов. 1:12). Понякога Бог допуска нещо странно, та чрез видимо несъобразното действие да извърши нещо велико и дивно; така, чрез кръста бе извършено спасението на хората. В някои случаи Бог допуска свят човек да страда тежко, за да не отпадне светецът от правата съвест или за да не изпадне в гордост поради дадените му сили и благодат; така станало с Павел (вж. 2Кор. 12:7).

Бог изоставя за известно време някого, за да поправи друг, та другите, като го гледат, да се поправят; така станало с Лазар и богаташа (Лук. 16:19). И наистина, щом видим, че други страдат, естествено се смиряваме. Бог изоставя друг човек заради славата на Друг, а не заради неговите или за родителски грехове; така слепият по рождение (вж. Иоан. 9:1) бил сляп за славата на Сина човечески. Бог допуска някой да страда и за да възбуди ревност у друг, та като видят как се е увеличила славата на пострадалия, и други безстрашно да се подлагат на страдание с надеждата за бъдеща слава, поради желание за бъдещите блага; така станало с мъчениците. Понякога Бог допуска човек да извърши някоя срамна постъпка, за да поправи друга, още по-лоша страст. Например да допуснем, че някой се превъзнася с добродетелите и праведността си; Бог допуска такъв човек да падне в блудство, та чрез това падение да осъзнае слабостта си, да се смири и да дойде с изповед пред Господа [155].

Трябва да се знае, че в наша власт е да вземем решение относно делата си, но изходът им зависи от Бога. При това изходът от добрите дела зависи от Божието съдействие, тъй като Бог, по Своето предзнание, праведно съдейства на онези, които по права съвест избират доброто. А изходът от лошите дела зависи от Божието допущение, от това, че Бог, отново по Своето предзнание, справедливо изоставя човека, предоставяйки го на собствените му сили [156].

Изоставянето на човека от Бога бива два вида: едното е спасително и вразумяващо, а другото означава окончателно отхвърляне. Спасителното и вразумяващо изоставяне бива или с цел поправяне, спасение и слава на търпящия, или с цел подтикване на другите към ревност и подражание, или за слава Божия. Пълно изоставяне се прилага тогава, когато човек, въпреки че Бог е направил всичко за неговото спасение, остава, по собствена воля, безчувствен и неизцелен, или по-добре да кажем, неизцелим. Тогава той бива предаден на окончателна гибел като Иуда (вж. Мат. 26 и 27:1-10). Да ни пази Господ и да ни избави от такова изоставяне!

Трябва да се има предвид, че пътищата на Божия Промисъл са много и е невъзможно да ги опишем с думи или да ги постигнем с ум.

Трябва да се има предвид и това, че всички скръбни събития, ако хората ги приемат с благодарност, им се изпращат за тяхно спасение и без съмнение, им носят полза.

Трябва да се има предвид, че Бог преди всичко иска да се спасят всички човеци и да достигнат до Неговото Царство (срв. 1Тим. 2:4). Всъщност, като благ Той ни е създал не за да ни наказва, а за да бъдем участници в Неговата благодат; но като справедлив, Той иска грешниците да бъдат наказани.

Първото Му желание се нарича предшестваща воля и благоволение и зависи само от Него. А второто желание се нарича последваща воля и допущение и зависи от нас. При това допущението, както казахме по-горе, бива два вида: спасително и вразумяващо, и допущение, което означава отхвърляне на човека от Бога и води до пълно наказание. Всичко това не е в наша власт.

Що се отнася до намиращото се в наша власт, Бог иска добрите дела с предшестващата воля и благоволи към тях, а лошите дела не ги иска нито с предшестващата, нито с последващата Си воля, но позволява на свободната воля да върши зло; защото това, което се върши по принуда, не е разумно и не е добродетел [157].

Бог промисля за всички творения, като ни оказва благодеяния и ни вразумява чрез всяко творение, дори и чрез бесовете, както се вижда от случилото се с Иов и със свинете (вж. Мат. 8:30-34).

[153] Немезий. За природата на човека, 42-43.

[154] Немезий. За природата на човека, 44.

[155] Немезий. За природата на човека, 44.

[156] Немезий. За природата на човека, 37.

[157] Още св. Иоан Златоуст е отбелязал разликата между предшестваща и последваща воля. В Първа беседа върху Послание на св. ап. Павел до Ефесяни по повод на думите по благоволение на Своята воля (Ефес. 1:5) той казва: "θέλημα προηγουμένον (предшестващата воля) винаги е нещо благоприятно. Защото съществува друга воля, своеобразна θέλημα πρώτον (първоначална воля), да не загиват тези, които грешат; а има и втора воля - θέλημα δεύτερον - онези, които са се отдали на зло, накрая да загинат. Защото Той наказва не принуден от необходимост, а по Своя воля". А в Осемнадесета беседа върху Послание на св. ап. Павел до Евреите св. Иоан Златоуст говори за тази двойка воля по повод на това, че Бог, от една страна, заповядал да Му бъдат принасяни жертви, а от друга, не пожелала нито жертва, нито принос (срв. Евр. 10:5, 6). У Фотий Иерокъл отбелязва, че според Платон (1 De legi bus) Бог с предшестващата Си воля желае подобаващи за хората блага... а с последващата желае да наказва за допуснатите злодеяния, а добрите да води към блажен живот... (Срв. Cyrill. Alex. De adoratione in spiritu...).

Глава 30. За предзнанието и предопределението

Трябва да се знае, че Бог предварително знае всичко, но не предопределя всичко. Така Той предварително знае за това, което е в наша власт, но не го предопределя; защото Той не иска да се появи порок, но не принуждава със сила към добродетелта. Следователно предопределението е дело на Божествената заповед, основано на предзнанието. Въз основа на предзнанието Си Бог предопределя това, което не е в наша власт. Защото въз основа на предзнанието Си Бог вече е предопределил всичко така, както благостта и справедливостта Му изискват [158].

Трябва да знаем, че добродетелта ни е дадена от Бога заедно с нашата природа и че Той Сам е Начало и Причина на всяко благо. И без Неговото съдействие и помощ за нас не е възможно нито да искаме, нито да вършим добро [159].

Но в наша власт е или да останем в добродетелта и да последваме Бога, Който ни призовава към нея, или да изоставим добродетелта, тоест да живеем порочно и да последваме дявола, който (наистина без принуда) ни приканва към това. Защото порокът не е нищо друго, освен отдалечаване от доброто, както и тъмнината е отдалечаване от светлината. И така, когато оставаме верни на природата си, ние живеем добродетелно; а когато се отклоняваме от природата си, тоест от добродетелта, достигаем до противоестествено състояние и ставаме порочни. Разкаянието е завръщане чрез подвижнически живот и трудове от противоестествено в естествено състояние и от дявола при Бога.

Бог създал човека мъж, дарил го с Божествената Си благодат и чрез нея го поставил в общение със Самия себе Си. По силата на тази благодат човекът, като господар, дал имена на животните, които му били дадени като слуги. Защото той бил създаден по образ Божий, бил дарен с разум, мисъл и свобода и поради това естествено получил власт над земните същества от общия Творец и Владетел на всички.

Тъй като притежаващият предзнание Бог знаел, че човекът ще извърши престъпление и ще стане подвластен на тлението, Той създал от него жена, подобна нему и негова помощничка [160]. Тя трябвало да му бъде помощничка в това - човешкият род и след грехопадението да се запази чрез раждане и смяна на поколенията; защото първоначалното образуване на човека е сътворяване, а не раждане. Както сътворяването е първото образуване на човека от Бога, така и раждането е приемствено произхождане на един човек от друг от времето на осъждането му на смърт заради престъплението.

Бог заселил човека в рая, който бил и духовен, и чувствен. Защото, живеейки телесно във вещественния рай на земята, духовно той общувал с ангелите, отглеждайки божествени мисли и хранейки се с тях. Той бил гол, понеже бил прост по сърце и водел невинен живот. Посредством творенията той се издигал с мисълта си към Твореца и се наслаждавал и се веселял от съзерцаването Му.

И понеже украсил човека със свободна воля, Бог му дал закон - да не вкусва от дървото на познанието. За това дърво, колкото можяхме, казахме достатъчно в главата "За рая". Бог даде на човека тази заповед с обещанието, че ако запази достойнството на душата си, тоест ако предостави победа на разума, не забрави Твореца и спазва заповедта Му, ще стане участник във вечното блаженство и ще живее вечно, като застане над смъртта. А ако подчини душата на тялото, и предпочете телесните наслади, и след като не разбере своето достойнство и се уподоби на

лишените от разум животни (срв. Пс. 48:13 - слав.), смъкне от себе си ярема на Сътворилия го, презре Божествената Му заповед, ще бъде виновен за смърт и ще се обрече на тление и на необходимостта да се труди, водейки бедствен живот. Защото за човека не било полезно, неизкушен и неизпитан да получи (срв. Сир. 34:10) нетление, за да се не възгордее и падне в еднакво осъждане с дявола (1Тим. 3:6); защото дяволът след самоволното си падение неразкаяно и неизменно затъна в зло. Съответно на това и ангелите, като избраха по своя воля добродетелта, придобиха, при съдействието на благодатта, непоклатима твърдост в доброто. Затова било необходимо човекът предварително да бъде подложен на изпитание, тъй като неизпитаният и неопитен мъж няма никаква цена. Било необходимо, като постигне съвършенство чрез изпитание, което се състояло в изпълнение на заповед, да получи безсмъртие като награда за добродетелта. Всъщност, бидейки по природата си нещо средно между Бога и материята, човекът, ако би се отказал от всяко естествено пристрастие към сътвореното битие и би се съединил чрез любов с Бога, би трябвало чрез спазване на заповедта непоколебимо да укрепне в доброто. Но когато вследствие на престъплението почнало да го влече повече към материята и когато умът му се отклонил от своята Причина, тоест от Бога, то тлението станало присъщо за него, от безстрастен той станал подвластен на страстите, от безсмъртен - смъртен, у него възникнала нужда от съпружество и плътско раждане, поради пристрастие към живота се привързал към удоволствията като към нещо необходимо за живота, и почнал упорито да мрази онези, които се опитвали да го лишат от тези удоволствия. Любовта му вместо към Бога, се насочила към материята, а гневът му, вместо към истинския враг на спасението му, се насочил към подобните нему хора. Така човекът бил победен от завистта на дявола, тъй като завистливият и ненавиждащ прекрасното демон, който сам бил свален долу заради превъзнасянето си, не можел да търпи да получи небесни блага. Ето защо този лъжец прелъстява нещастния (Адам) с надеждата да стане бог, и като го издигнал до върховете на собствената си гордост, го срива в подобна бездна на падението.

[158] Св. Максим Изповедник в "Спор с Теодосий Кесарийски" (гл. 2) и "Живот" (гл. 8) казва, че предзнанието се отнася към нещата, които са в наша власт, например към думите и делата, а предопределението - към нещата, които по Божия воля се случват извън нас, например награди, наказания, случайности (срв. Св. Иоан Дамаскин, Dial. с. Manich). Гръцките отци, опасявайки се от това, да не би фактът, че Бог знае бъдещето, да бъде счетен за вреден за човешката свобода, както разсъждавали гностиците и манихеите, многократно изяснявали, че човешките действия са свободни не защото Бог предварително знае за тях, а че те са известни на Бога, понеже ще бъдат извършени в бъдеще по силата на свободната воля на човека, тъй като Бог не е причина за злите дела. Така разсъждавали св. мъченик Иустин Философ (Apolog. 1) Тациан (Orat. ad Graec.), Ориген (Книга първа върху послание до Римляни), чието слово са публикували в своята Philocalia св. Василий Велики и св. Григорий Богослов (гл. 26). (Срв.: блажени Теодорит, Тълкувание на гл. 24 на Книга на пророк Иезекиил, и блажени Иероним, Тълкувание на същата глава, където той между другото казва следното: "нещо ще се случи не защото Бог знае, а Бог, като знаещ бъдещето, знае, че то ще се случи" (срв. неговото "Послание до Павлин"). Пелагианите проповядвали, че благодатта се дава заради заслуги, които само са предузнати. Под думата предопределение гръцките отци разбирали последващата воля, чрез която Бог отрежда всекиму поотделно наградата или наказание в зависимост от това, кой заслужава омраза и кой - любов. Св. Иоан Златоуст в Деветнадесета беседа върху Послание на св. ап. Павел до римляни, след като поставил въпроса: "Защо Бог възлюбил Иаков и намразил Исав още преди раждането им?" (вж. Рим. 9:13), отговаря: "Този, пред Когото са открити тайните помисли, ясно знае кой ще заслужава венци и кой - наказание. Само Той умее правилно да увенчава".

[159] По думите на св. Григорий Богослов преди грехопадението на човека му били дадени семената на доброто и му било поръчано да ги отглежда. Но той се отклонил от състоянието, което било в съгласие с природата, към състояние, което е противно на нея, и паднал в грях (разсъждава св. Иоан Дамаскин). Св. Климент Александрийски (lib.VI Srtom.) казва против гностиците: "По природа ние, разбира се, сме способни на добродетел, но не в смисъл, че я имаме по рождение, а в смисъл, че сме способни да я придобием". (срв. бл. Иероним, Тълкувание на Първо послание на св. ап. Павел до Галатяни). Пелагий погрешно изключва необходимостта от Божия благодат за човека с предположението, че в самата природа на човека се намират не само семената на доброто, които той трябва да отгледа, но и самите добродетели, така че човек уж сам, с помощта

единствено на своите сили, може да стане добродетелен. Св. Григорий Богослов казва прекрасно: "Бог вложил в човека способност да поема прекрасното и присъединил необходимата сила да се усъвършенства в него" (сарт. de virtut. hum.). Св. Григорий Богослов (Слово 31) по повод на Господните думи: Не всички възприемат тая дума, но ония, на които е дадено (Мат. 19:11), казва: "И на този, който желае доброто, му е нужна помощ от Бога". Св. Иоан Златоуст (Беседа 45 върху Евангелие от Иоан) казва: "Да вярваш в Христа е плод не на човешки размисъл, а на висше откровение". Следователно и светите Григорий Богослов и Иоан Златоуст признават необходимостта от предварителна благодат. А с това, че св. Иоан Златоуст казва, че "нито Бог, нито благодатта на Духа изпреварват нашия свободен избор", той има предвид не изпреварващата благодат, а тази, която помага на вярата да достига до венеца на съвършенството, "така че тя става непоклатима" (Беседа 55). А за това, че той изцяло застава зад тезата за необходимостта от изпреварваща благодат, свидетелства и неговата Беседа върху Иоан. 16:14: "Господ отворил сърцето на Лидия, за да слуша внимателно казаното от Павел. Следователно - казва той - да отвори сърцето е работа на Бога, а да слуша внимателно - на Лидия". А в беседата му върху Евр. 12:2 четем: Имайки пред очи началника на вярата. Тук отнася началото на вярата към Христа, Който вложи в нас вярата, Сам даде началото, както и казал на учениците Си: не вие Мене избрахте, а Аз вас избрах. А щом като е вложил в нас началото, ще добави и края". "Защото би ли повярвал някой - казва той (Беседа седма върху Първо послание на св. ап. Павел до Коринтяни), - ако не предшестваше Божията сила?" Следователно, когато учи, че от нас зависи да приемем вярата, след която следва Божия помощ, че вярата е дело на свободния избор, той посочва само движението на волята, с което даваме съгласие на откриващия Бог, и не изключва изпреварващата благодат, без която е невъзможно да приемем учението на вярата. Който използва добре тази благодат, бива дарен с друга, чрез която самата воля се движи дейно и укрепва в стремежа към доброто. Ако пожелаеш - пише той в Беседа осма върху Послание на св. ап. Павел до Филипяни, - Бог ще направи така, че да искаш, и Сам ще ти даде усърдие и действие". "Защото благодатта не само ни убеждава да се въздържаеме от страстите (както едно време правеше законът) но и прави така, че те се лишават от сила и ни извисява към по-висок живот" (Беседа върху Гал. 5 гл.).

[160] Някои отци мислели, че Бог създал жената именно поради това, че знаейки за бъдещото падение на човека и за неговата смърт, като една от последиците на падението, искал да предотврати прекратяването на човешкия род. Освен св. Иоан Дамаскин, така мислели и св. Атанасий Александрийски (Тълкувание на псалом 50), св. Иоан Златоуст (Беседа осемнадесета върху книга Битие), св. Григорий Нисийски (De orif. hom.) Някои древни отци считат, че преди грехопадението съвкуплението е било невъзможно, понеже Адам не познавал похотта. Св. Григорий Нисийски и св. Иоан Дамаскин казват, че за Бога не би представлявало затруднение да изнамери и други начини за размножаване на човешкия род, ако човекът не бе паднал и бе запазил невинността си. Та нали бил създал множество ангели! (срв. quaest. 50 ad Antiochum).